

Letteratura e filologia latina

Ferrara, 2019-2020

Il corso 2019-2020

- Programma/Contenuti
- A. Tibullo, I libro: lettura e commento.
- B. Letture critiche
- C. Cicerone, *De re publica*, libro I, capp. 1-41.
- D. Critica testuale.

Il corso 2019-2020: testi

Saranno analizzati i commenti di:

P. Murgatroyd, *Tibullus I. a Commentary on the First Book of the Elegies of Albius Tibullus*, Pietermaritzburg 1980;

R. Maltby, *Tibullus. Elegies, Text, Introduction and Commentary*, Cambridge 2002;

R. Perrelli, *Commento a Tibullo, Elegie, Libro I*, Soveria Mannelli 2002.

Ulteriori saggi e approfondimenti verranno indicati a lezione.

C. Cicerone, *La repubblica*, a cura di F. Nenci, Milano, BUR 2008 e successivi aggiornamenti e ristampe (fino al cap. 41, *id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae causa genuit civitatem*).

Quanto alle questioni di critica testuale, si richiede la lettura di P. Chiesa, *Elementi di critica testuale*, Bologna, Pàtron, 2012, pp. 11-146; (per approfondimenti R. Tarrant, *Texts, Editors, and Readers: Methods and Problems in Latin Textual Criticism. Roman Literature and its Contexts*, Cambridge, UP, 2016). Per quanto riguarda gli aspetti linguistici, si dà per acquisita nei corsi di triennale la conoscenza della morfologia e della sintassi latina su testi di livello universitario (ad es. I. Dionigi/L. Morisi/E. Riganti, *Il latino*, Laterza, Bari 2011) e degli aspetti storico-linguistici, metrici e di critica del testo contenuti in A. Traina/G. Bernardi Perini, *Propedeutica al latino universitario*, Bologna, Pàtron 2007; Per questioni metriche in alternativa al capitolo VIII della Propedeutica al latino universitario (vd. supra), si può fare riferimento a L. Ceccarelli, *Prosodia e metrica latina classica*, Roma, Società Editrice Dante Alighieri, 20042, pp. 1-45. Per la sintassi latina si può fare riferimento a A. Traina/T. Bertotti, *Sintassi normativa della lingua latina*, rist., Bologna, Pàtron 2015.

Composizione del *Corpus Tibullianum*

- **Libri I-II:** Tibullus
- **Liber III 1-6:** Lygdamus
- **Liber III 7 = IV 1:** Panegyricus Messallae
- **Liber III 8-12 = IV 2-6:** Tibullus (?)
- **Liber III 13-18 = IV 7-12:** Sulpicia
- **Liber III 19-20 = IV 13-14:** Tibullus (?)
- **Epigramma Domiti Marsi**
- **Vita Tibulli**
-
- **Scaligeri in codice Cuiaciano F adiunguntur:**
- **Priapea I** (*Vilicus aerari*) = *Appendix Vergiliana*, Priap. 1 = *Priap.* 82
- **Priapea II** (*Quid hoc novi est*) = *Appendix Vergiliana*, Priap. = *Priap.* 83

Conspectus codicum notabiliorum (I)

A = Ambrosianus R. 26 sup., saec. XIV ex. (codex Colucii Salutati)

B = Paris. lat. 7989, a. 1423

C = Wittianus Broukhusii deperditus

Cui. = Cuiacianus recentior Scaligeri, nunc Londin. Bibl. Brit. Egerton 3027

D = Berol. Diez. B. Sant. 39b, saec. XV

E = Berol. Diez. B Sant. 21, saec. XV

F = Fragmentum Cuiacianum Scaligeri deperditum

G = Guelferbytanus Aug. 82,6, saec. XV (codex Pontani)

H = Hamburgensis, Bibl. Univ. scr. 139, saec. XV

I = Genovens Berianus D bis-4.3. 5, saec. XV

L = Londin., Bibl. Brit. Harl. 2574, saec. XV

M = Monacensis Clm 14486, saec. XV

Conspectus codicum notabiliorum (II)

P = Vaticanus Pal. lat. 910, a. 1467

Q = Brixianus Quirin. A.VII.7, saec. XV

R = Bergomas, Bibl. Civ. Δ. V.10., saec. XV

S = Escorialensis S. III. 12, c. a. 1450-75

U = Upsaliensis, Bibl. Univ. 32, saec. XV

V = Vat. lat. 3270, saec. XIV ex.- XV in. (olim Fulvii Ursini)

W = Vindobonensis, Bibl. Austr. Nat. 2243, c. a. 1460-1470

X = Bruxellensis, Bibl. Regal. 14638, c. a. 1455-60

Y = cod. Archiepiscopi Eboracensis deperditus ab Heinsio insp., a. 1425

Z = consensus AGVX

Z + = consensus AGVX cum nonnullis aliis

f = florilegium Gallicum, saec. XII ex.-XIII in.

r = excerpta Frisingensia, saec. X

v = Flores Veronenses, saec. XIV in.

Le editiones principes secundo Luck (1989, p. XX)

1) Editionem principem quam maiorem vocant curavit Wendelinus de Spira Venetiis a. 1472 cum Catullo et Propertio ('Catullus 1' Flodr).⁵⁷

2) Editionem principem quam minorem vocant curavit Federicus de Comitibus mense Februario a. 1472 Venetiis, ut videtur ('Tibullus 1' Flodr). Quaedam exemplaria solum Tibullum, alia solum Propertium, alia unum et alterum, sed numquam cum Catullo coniunctos, ut videtur, complectuntur. Haec editio forsitan superiore paulo vetustior sit.⁵⁸

3) Editionem principem tertiam vel Pinellianam curavit Venetiis circa a. 1472 Florentius Argentinus sive de Strassburg ('Tibullus 12' Flodr qui falso, ut opinor 'de Strassberg' scribit). Omnium editionum in quibus Tibullus seorsim a Catullo et Propertio prodiit haec prima videtur; continet etiam Epistolam Sapphus quae Ovidio adscribitur.⁵⁹

4) De editione principe quarta vel Bartoliniana quae sine designatione loci vel anni circa a. 1472, ut videtur, typis exscripta est omnino mihi non constat, sed ab aliis distincta habenda videtur. Iam s. XVIII rarissima nunc fortasse prorsus sublata est; certe apud Flodr talem editionem qualem descripserunt viri docti non invenio.⁶⁰

57 Descripsit eam Huschke, ed. (a. 1819), vol. I, pp. XLss; contulit L. Dissen in Suppl. ed. Heyne-Wunderlich (Lips., a. 1819, 19ss; breviter eam descripsit 6ss); cf. Butrica, *Manuscript Trad. of Prop.*, 160ss.

58 Descripsit eam Huschke, vol. I, pp. xxxviiss; contulit Dissen, op. cit., pp. 19ss (breviter eam descripsit p. 8); cf. Butrica, 159 qui ab uno exemplari quod inspexit de omnibus iudicat.

59 Descripserunt eam Heyne, ed. quarta, XLI, n.; Huschke I, XXXIIIss; Dissen, in Suppl., 8s; contulit Dissen, ed. (Gott. a. 1835), part. pr., pp. 99ss.

60 Descripserunt eam Huschke I, XXXIVss; Dissen, in Suppl., pp. 9ss; contulit Huschke II, 847ss. Morelli, ap. Dissen, loc. cit., de Thoma Ferrando, claro typographo Brixienensi, cogitabat qui et Propertium curavit ('Propertius 10' Flodr, s.a.).

L'epigramma di Domizio Marso

Dom. Mars. fr. 7 Bläns.

(Tibulli in fine codicum)

Te quoque Vergilio comitem non aequa, Tibulle,
mors iuvenem campos misit ad Elysios,
ne foret aut elegis molles qui fleret amores
aut caneret forti regia bella pede.

3 molles *i. ras.* *Ber.:* miseros alii molles **V**⁵: miseros **Q**

Domitio adtribuebat cod. deperd. F, e Cicuta sumptum susp. Morel

La Vita Tibulli

Suet. (?), *Vita Tibulli*

Albius Tibullus, eques Romanus, insignis forma cultuque corporis observabilis, ante alios Corvinum Messallam oratorem dilexit, cuius etiam contubernalis Aquitanico bello militaribus donis donatus est. hic multorum iudicio principem inter elegiographos obtinet locum. epistolae quoque eius amatoriae, quamquam breves, omnino utiles sunt. obiit adulescens, ut indicat epigramma supra scriptum.

extat in AHPQVX aliis, edd. prr. a. 1472

1 ante Albius suppl. <A.> *Broukhus.* ro cod. *Vat. lat.* 2794, a. 1434 : Romanus *Scal.* : ro cod. *Vat. lat.* 2794, a. 1434 : regalis AVX : R. e Gabis *Baehr.* 3 oratorem *ed. Ven. a. 1475* : oratorem insignem *Holzer* : oratorem unice *Purser* 'ex cod. *Regio*' : originem AVX aquitanico *cod. Vatic. lat.* 2794 : equitanico AVX 4 post iudicio ins. 'Regius' *Burmanni* maxime *Quintiliani* viri in studia litteraria acerrimae †licentiae† (*pro diligentiae, ut Ayrmann susp. est*) 6 utiles] subtiles *Baehr.* 7 adulescens] iuvenis *Huschke dub.* supra scriptum H : superscriptum AVX

Testimonia (I)

Hor. Carm. 1,33 (circa 23 a.C. o poco prima)

Albi, ne doleas plus nimio memor
inmitis Glycerae, neu miserabilis
decantes elegos, cur tibi iunior
laesa praeniteat fide.
insignem tenui fronte Lycorida
Cyri torret amor, Cyrus in asperam
declinat Pholoen; sed prius Apulis
iungentur capreae lupis,
quam turpi Pholoe peccet adultero.
sic visum Veneri, cui placet inparis
formas atque animos sub iuga aenea
saevo mittere cum ioco.
ipsum me melior cum peteret Venus,
grata detinuit compede Myrtale
libertina, fretis acrior Hadriae
curvantis Calabros sinus.

Albio, non soffrir troppo ricordando la
crudele Glicera, e non chiederti cantando
in tristi elegie perché un giovane splenda,
a tuo danno, dopo aver umiliato la tua
devozione d'amore. L'amore per Ciro
brucia Licoride, bella di fronte coperta di
5 crine, Ciro si volge alla aspra Foloe; ma
si uniranno le capre ai lupi d'Apulia
prima che Foloe si comprometta in
vergognoso adulterio. Così è parso bene
a Venere, alla quale piace affidare al
10 giogo di bronzo forme ed animi tra loro
diversi, con gioco feroce. Quando mi
chiamava un amore più felice, Mirtale la
liberta mi ha tenuto, con grata prigionia,
lei più crudele dei flutti dell'Adria che
15 flagella le coste della Puglia

Testimonia (II)

Hor. Epist. 1,4 (23-20 a.C.)

Albi, nostrorum sermonum candide iudex,
quid nunc te dicam facere in regione Pedana?
scribere quod Cassi Parmensis opuscula vincat
an tacitum silvas inter reptare salubris
curantem quidquid dignum sapiente bonoque est? 5
non tu corpus eras sine pectore: di tibi formam,
di tibi divitias dederunt artemque fruendi.
quid voveat dulci nutricula maius alumno,
qui sapere et fari possit quae sentiat et cui
gratia fama valetudo contingat abunde 10
et mundus victus non deficiente crumina?
inter spem curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
grata superveniet quae non sperabitur hora.
me pinguem et nitidum bene curata cute vises, 15
cum ridere voles, Epicuri de grege porcum.

Albio, immacolato giudice delle mie ‘Conversazioni’, che vai facendo ora nel paese di Pedo? Dirò che scrivi, intento a oscurare l’opera di un Cassio da Parma, o che vai vagando lento e taciturno, tra salvatrici foreste, pensoso di ciò che è degno d’uomini savi e buoni?

Non eri certo tu un uomo senz’anima. E gli dei t’hanno dato bellezza e ricchezza e l’arte di goderne. La tua buona nutrice non poteva augurare di meglio al suo bambino: «che si faccia bravo, che possa esprimere le sue idee, trovi simpatie nel mondo, buon nome, salute, tanto di tutto questo; e vita comoda, e un borsellino sempre pieno».

In mezzo a speranze, angosce, paure e rancori, vivi con la certezza che ogni giornata è l’ultima tua luce; e l’ora che verrà dopo, inattesa, ti sarà cara. Se poi vorrai ridere, darai un’occhiata a me, grasso, lucido, con la pelle curata – un porcellino della mandra di Epicuro. (trad. Enzo Mandruzzato)

Testimonia (III)

Ov. Am. 1,15,23-30 (16/15 a.C. terminus ante quem)

carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti,
exitio terras cum dabit una dies;
Tityrus et segetes Aeneiaque arma legentur, 25
Roma triumphati dum caput orbis erit;
donec erunt ignes arcusque Cupidinis arma,
discentur numeri, culte Tibulle, tui;
Gallus et Hesperii et Gallus notus Eois,
et sua cum Gallo nota Lycoris erit. 30

Ov. Am. 3,9,1-4 (19 a.C. circa)

Memnona si mater, mater ploravit Achillem,
et tangunt magnas tristia fata deas,
flebilis indignos, Elegia, solve capillos!
a, nimis ex vero nunc tibi nomen erit! – (...)
sic Nemesis longum, sic Delia nomen habebunt,
altera cura recens, altera primus amor.

1,15,23-30

I carmi del sublime Lucrezio allora periranno, quando un giorno fatale consegnerà il mondo alla sua fine; Titiro e le messi e le armi di Enea si leggeranno finché Roma sarà a capo del mondo su cui ha trionfato; finché ci saranno fuochi ed archi, armi di Cupido, si impareranno i tuoi versi, Tibullo; Gallo in Occidente, Gallo in Oriente sarà noto, e con Gallo sarà nota la sua Licoride.

3,9,1-4

Se la madre pianse Memnone, se la madre pianse Achille e i tristi destini di morte commuovono le grandi dee, Elegia, facile al pianto, sciogli i capelli che non meritavano (questo dolore). Oh, sarà anche troppo vera l'origine del tuo nome! (...) E così Nemesi, così Delia avranno lunga fama, l'una sua fiamma recente, l'altra suo primo amore.

Testimonia (IV)

Ov. *Trist.* 2,445-458

non fuit opprobrio celebrasse Lycorida Gallo,
sed linguam nimio non tenuisse mero.
credere iuranti durum putat esse Tibullus,
sic etiam de se quod neget illa viro.
fallere custodes idem docuisse fatetur,
seque sua miserum nunc ait arte premi.
saepe, velut gemmam dominae signumve probaret,
per causam meminit se tetigisse manum;
utque refert, digitis saepe est nutuque locutus,
et tacitam mensae duxit in orbe notam.
et quibus e sucis abeat de corpore livor,
impresso fieri qui solet ore, docet:
denique ab incauto nimium petit ille marito,
se quoque uti servet, peccet ut illa minus.
scit, cui latretur, cum solus obambulet, ipsas
cur totiens clausas excreet ante fores,
multaque dat furti talis praecepta docetque
qua nuptae possint fallere ab arte viros.
non fuit hoc illi fraudi, legiturque Tibullus
et placet, et iam te principe notus erat.

Di Gallo fece scandalo non che avesse cantato Licoride, ma che
445 per il troppo vino non avesse tenuto a freno la lingua. Tibullo
ritiene difficile prestare fede ad un giuramento d'amore della sua
donna, dato che allo stesso modo lei col marito nega anche
riguardo alla sua storia con lui; come pure ammette di averle
insegnato a eludere la sorveglianza e di essere ora miseramente
450 vittima proprio degli accorgimenti che ha indicato; ricorda di
aver spesso toccato la mano dell'amata col pretesto di
apprezzare una gemma o un anello che portava. Più volte, come
racconta, ha comunicato con piccoli gesti e cenni della testa, e
tracciando segni silenziosi in tondo sulla superficie della tavola;
455 insegna poi con quali succhi cancellare dalla pelle i segni che di
solito vi lascia la pressione delle labbra; infine chiede al marito
troppo disattento di salvaguardare anche lui, costringendo la
donna ad essere meno infedele. Sa bene contro cui è diretto,
460 quando solitario egli passa avanti e indietro, il latrato del cane, e
perché si schiarisce tante volte la voce proprio davanti alla porta
sbarrata; fornisce molti precetti per questi amori clandestini e
insegna l'arte con cui le spose possono ingannare i mariti. Tutto
questo non gli ha recato alcun danno: Tibullo viene letto, e piace,
ed era famoso quando tu già avevi il principato (trad. F. Lechi)

I due passi tibulliani imitati (1,5,69 ss. e 1,6,5 ss.)

At tu, qui potior nunc es, mea furta caveto:

Versatur celeri Fors levis orbe rotae.

Non frustra quidam iam nunc in limine perstat

Sedulus ac crebro prospicit ac refugit,

Et simulat transire domum, mox deinde recurrit

Solus et ante ipsas excreat usque fores.

Nescio quid furtivus amor parat: utere quaeso,

Dum licet: in liquida nat tibi linter aqua.

70

75

Iam mihi tenduntur casses: iam Delia furtim

5

Nescio quem tacita callida nocte fovet.

Illa quidem iurata negat, sed credere durum est:

Sic etiam de me pernegat usque viro.

Ipsa miser docui quo posset ludere pacto

Custodes: heu heu, nunc premor arte mea.

10

Fingere tunc didicit causas, ut sola cubaret,

Cardine tunc tacito vertere posse fores,

Tunc succos herbasque dedi, quis livor abiret,

Quem facit impresso mutua dente Venus.

At tu, fallacis coniunx incaute puellae,

15

Me quoque servato, peccet ut illa nihil,

Neu iuvenes celebret multo sermone, caveto,

Neve cubet laxo pectus aperta sinu,

Neu te decipiat nutu, digitoque liquorem

Ne trahat et mensae ducat in orbe notas.

20

fatiscit *Statius* 'e veteri cod. *Sfortiae*': patescit Z+ 69 turta
Z+ : fata *Muret.* caveto Y (pro v.l.) : timeto Z+ 70 fors
Z+ : sors W orbe rotae f r Z+ : orbe rota P : orbe cito *Scal. ex*
codd. 71 non AVX+ : nam G 72 ac crebro Z+ : aut cr. Y
ac refugit Z+ : atque fugit *nonn. codd. Statii* 74 excreat Z+ :
excubat E usque G : ipse AVX+ 76 nat GV² (i.mg.) X : nam
AV+ : nunc *Rosbach* (cf. *Lachm. ad Lucr.* 4, 604; *Nord. ad Verg.*
Aen. 6, 403)

6. 3 saeve rei *Postg.* : saeve puer *Vossiani* 1, 4, *Muret ex codd.* :
saevitiae Z+ 5 iam mihi G, *ed. Ald. a. 1515* : nam mihi
AVX+ 6 nocte Z+ : mente Q 7 iurata *Heyne* (cf. *Ov. Tr.* 2,
447s) : iam multa *Scal.* : delicta *Santen* : mihi cuncta *Hiller* : tam
multa Z+ 10 heu heu Z+ : eheu *ed. Ald. a. 1515, Baehr.* (cf. 2,
3, 2; 5, 108; *Prop.* 2, 24, 35s) 11 tunc B : nunc Z+ ut Z+ :
cur *ed. Ven. a. 1475* 12 tunc AB : tum H : nunc GVX+ 13
tunc Z+ : tum H 16 me quoque Z+ : te quoque *Baehr.* : nunc
quoque *Riese* nihil Z+ : minus *Broukhus. ex codd.* (cf. *Ov. Trist.*
2, 459s) 18 laxo G² (ut vid.) H : lasso AVX+ : lapso *Thuaneus*

Testimonia (V): Velleio, Quintiliano

Vell. Pat. *Hist.* 2,36,3

Paene stulta est inhaerentium oculis ingeniorum enumeratio, inter quae maxime nostri aevi eminent princeps carminum Vergilius, Rabiriusque et consecutus Sallustium Liuius, Tibullusque et Naso, perfectissimi in forma operis sui; nam uiuorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

Quint. *Inst.* 10,1,93

Elegia quoque Graecos prouocamus, cuius mihi tersus atque elegans maxime uidetur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius utroque lasciuior, sicut durior Gallus. Saturam quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores ut eum non eiusdem modo operis auctoribus sed omnibus poetis praeferre non dubitent.

Testimonia (VI): Marziale, Apuleio

Mart. VIII 70,7-8

Sed tamen hunc nostri scit temporis esse Tibullum,
Carmina qui docti nota Neronis habet.

Mart. XIV 193

Tibullus

Ussit amatorem Nemesis lasciva Tibullum,
In tota iuuit quem nihil esse domo.

Apul. Apol. 10

eadem igitur opera accusent C. Catullum, quod Lesbiam pro Clodia nominarit, et Tigidam similiter, quod quae Metella erat Perillam scripserit, et Propertium, qui Cynthiam dicat, Hostiam dissimulet, et Tibullum, quod ei sit Plania in animo, Delia in uersu.

Testimonia (VII): Pomponio Porfirione

Porphyrio in Hor. Carm. 1,33,pr. 1

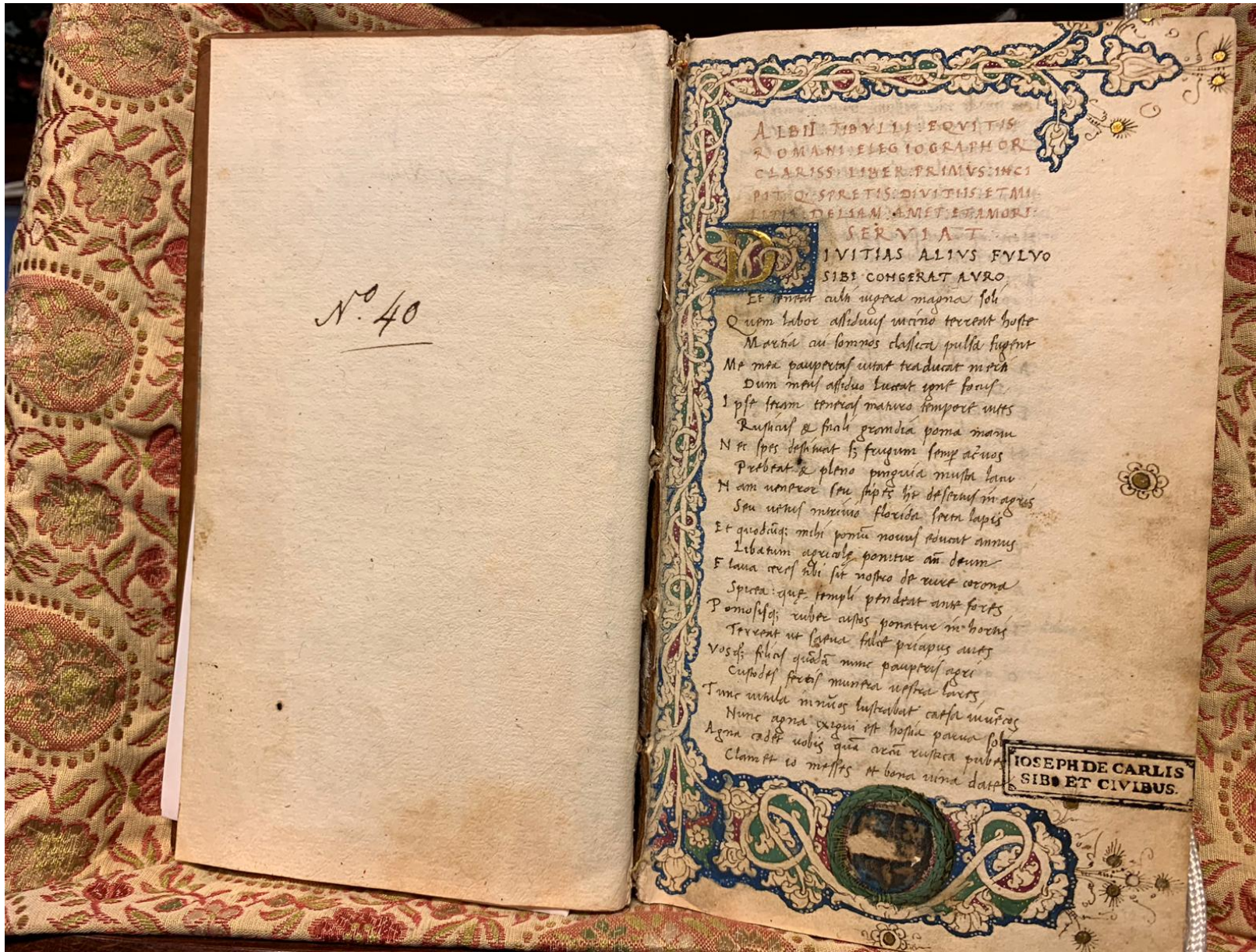
ALBI NE DOLEAS P. <N.> M. <I.>

Albi[n]um Tibul<l>um adloquitur elegiorum poetam.

Hortatur autem eum, ut sit fortiore animo in contemptu, quem indigne a

Ligure muliere patitur, quam ideo inmitem uocat.

Ferrara, Biblioteca comunale Ariostea, Classe II, Cl.
II. 156 (circa 1470)

Tibull. I 1,1-1
(G. Luck,
Stuttgart,
Teubner,1988

ALBII TIBULLI
LIBER PRIMUS

ELEGIA 1

Divitias alius fulvo sibi congerat auro
Et teneat culti iugera multa soli,
Quem labor assiduus vicino terreat hoste
Martia cui somnos classica pulsa fugent:
Mi mea paupertas vitam traducat inertem, 5
Dum meus assiduo luceat igne focus.
Ipse seram teneras maturo tempore vites
Rusticus et facili grandia poma manu:
Nec Spes destituat, sed frugum semper acervos 10
Praebeat et pleno pinguia musta lacu.
Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
Seu vetus in trivio floridaserta lapis,

1. 1 congerat Z+ : conserat *Diomed.* GLK I 484, 17 : conferat *Puccius* (cf. Claud. II *in Ruf.* 134ss; *Columb. cit. in praef.* IX, n. 15) 2 multa rG, *Diomed., loc. cit.* : magna AG²VX+ 3 labor Z+ : pavor *Markland* terreat Z+ : exerceat *Musgrave* : deterat *Huschke dub.* 5 mi ... vitam ... inertem *Slothouwer* (cf. *Culex* 96s) : me ... vitae ... inertis *Fruterius* : me ... vitae ... inertis AVX+ : me ... vita ... inertis rG 6 assiduo rZ+, *Grammatici* (*Marius Victor.* GLK VI 127, 7; *Atil. Fort.* GLK VI 264, 14; *Ps.-Censor.* GLK VI 612, 12; 616, 15) : exiguo fG² 10 pinguia Z+ : spumea *Heins.* 11 desertus Z+ : desectus '*Palatinus quartus*' *Gebhardi* 12 florida Z+ : florea M

Tibullus, edizione Luck 1988: I 1,13-54

2

ALBII TIBULLI CARMINA

Et quodcunque mihi pomum novus educat annus,
 Libatum agricolae ponitur ante deo.
 Flava Ceres, tibi fit nostro de rure corona
 Spicea quae templi pendeat ante fores:
 Pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
 Terreat ut saeva falce, Priapus, aves.
 Vos quoque, felicitis quondam, nunc pauperis agri
 Custodes, fertis munera vestra, Lares.
 Tunc vitula innumeros lustrabat caesa iuencos,
 Nunc agna exigui est hostia magna soli.
 Agna cadet vobis, quam circum rustica pubes
 Clamet 'io messes et bona vina date'.
 Iam mihi, iam possim contentus vivere parvo
 Nec semper longae deditus esse viae,
 Sed Canis aestivos ortus vitare sub umbra
 Arboris ad rivos praetereuntis aquae.
 Nec tamen interdum pudeat tenuisse bidentem
 Aut stimulo tardos increpuisse boves,
 Non agnamve sinu pigeat fetumve capellae
 Desertum oblita matre referre domum.

13 pomum Z+ : donum L. Mueller 14 agricolae ... deo E, Muretus : -ae ... -os P : -am ... -um cod. Angeli Colotii teste Statio : -ae ... -um Z+ : -as ... -os Barth 15 fit cod. Tadini s. XV, Lambinus et Fruterius : sit Z+ 17 ponatur Z+ : donatur Lambinus et Fruterius et ex cod. Falcoburgensi Heins., ut vid. 18 ut Z+ : et Q 19 felicitis G : -es AVX+ agri Z+ : horti Dousa pater 20 vestra Z+ : nostra B 22 magna Scal. 'ex veteri membrana' : digna L : parva Z+ 24 clamet G : -at AVX+ 25 iam mihi iam possim Schneidewin : i. modo i. possim r : i. m. i. possum Guyet : i. m. non possum Z+ : quippe ego iam possum f : iam possum modo non Huschke 27 ortus Z+ : aestus P : ictus Bentl. (ad Hor. Sat. 1, 6, 126) dub. 28 rivos Z+ : -om Baehr., Burman. Sec. secutus 29 bidentem GX+ : bidentes QV² : ludentes AV

11

3

At vos exiguo pecori, furesque lupique,
 Parcite: de magno est praeda petenda grege.
 Hinc ego pastoremque meum lustrare quotannis
 Et placidam soleo spargere lacte Palem.
 Adsitis, divi, neu vos e paupere mensa
 Dona nec e puris spernite fictilibus.
 Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis
 Pocula, de facili composuitque luto.
 Non ego divitias patrum fructusque requiro
 Quos tulit antiquo condita messis avo:
 Parva seges satis est, satis est requiescere lecto,
 Si licet, et solito membra levare toro.
 Quam iuvat immites ventos audire cubantem
 Et dominam tenero continuasse sinu,
 Aut, gelidas hibernus aquas cum fuderit Auster,
 Securum somnos imbre iuvante sequi!
 Hoc mihi contingat: sit dives iure, furorem
 Qui maris et tristes ferre potest pluvias.
 O quantum est auri potius pereatque smaragdi
 Quam flect ob nostras ulla puella vias.
 Te bellare decet terra, Messalla, marique,
 Ut domus hostiles praeferat exuvias:

34 magno est ... grege Z+ : magno ... grege rL (ut vid.) : magno ... grege est D 35 hinc Postg. : hic Z+ : hunc Dietrich pastoremque meum Z+ : -emque (vel -umque) deum Passerat 37 adsitis divi Z+ : vos quoque adeste dei f neu Z+ : nec f e fGV²X : et AV+ : de E 41 fructusque Z+ : -ve f 43 satis est satis est Z+ : satis est uno f : satis est parvo Q lecto Z+ : tecto Fruterius ex codd. 44 si licet B, Muretus : scilicet Z+ solito Z+ : solo Scal. ex exc. suis 46 continuasse AGV+ : de- QX 47 cum fuderit Z+ : cum effuderit D 48 imbre fG² : igne Z+. Cf. TLL VII 1, 294, 79; A. G. Lee, CR n. s. 16 (1966) 188 49 sit fG : si AVX+ 50 ferre potest pluvias Z+ : nubila ferre potest f 51 potius pereatque E, Bernensis, Livineius ex con. : pereat potiusque Z+ : pereat pereatque Heins. : pereat pereantque Statius 54 (h)ostiles GV² : exiles AVX+

Tibullus, edizione Luck 1988: I 1,55-2,18

4

ALBII TIBULLI CARMINA

Me retinent vinctum formosae vincla puellae,
 Et sedeo duras ianitor ante fores.
 Non ego laudari curo: mea Delia, tecum
 Dum modo sim, quaeso segnis inersque vocer.
 Te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
 Te teneam moriens deficiente manu.
 Flebis et arsurum positum me, Delia, lecto,
 Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis.
 Flebis: non tua sunt duro praecordia ferro
 Vincta, neque in tenero stat tibi corde silex.
 Illo non iuvenis poterit de funere quisquam
 Lumina, non virgo, sicca referre domum.
 Tu Manes ne laede meos, sed parce solutis
 Crinibus et teneris, Delia, parce genis.
 Interea, dum fata sinunt, iungamus amores:
 Iam veniet tenebris Mors adoperta caput,
 Iam subrepet iners aetas, nec amare decebit,
 Dicere nec cano blanditias capite.
 Nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes
 Non pudet et rixas inseruisse iuvat.
 Hic ego dux milesque bonus: vos, signa tubaeque,
 Ite procul, cupidis vulnera ferte viris.
 Ferte et opes: ego composito securus acervo
 Despiciam dites despiciamque famem.

55 retinent Z+ : retinet *unus Broukhusii* vinctum Z+ : victum
 Voss. 3, L. Mueller vincla Z+ : cura *unus Broukhusii* 56 sedeo
 Z+ : sedeo ut *Heins.* 57 curo AVX+ : cupio GH 59s te ...
 te B : et ... et Z+ 61 me] mea *Beck* 62 dabis? *dist. Leo*
 63 duro GV²+ : -a AVX 64 vincta rGV (*i.m.*) : iuncta
 AG²VX+ neque r : nec Z+ 66 non Z+ : nec H 67 tu Z+ :
 tum *Ambros. G 10 sup., saec. XV, Haupt ex coni. (cf. edd. ad*
Prop. 2, 24, 35s) 71 nec fr : neque Z+ decebit Z+ : licebit S,
Gebhardus 72 capite Z+ : -i B 74 inseruisse Z+ : con-
Heyne ex Bernensi vel Upsal., ut vid. : dum ser- Wassenberg (sed
cf. Liv. 35, 17, 2; TIL VII 1, 1875, 10) 78 despiciam dites fG :
 dites despiciam AVX+

12

5

ELEGIA 2

Adde merum vinoque novos compesce dolores,
 Occupet ut fessi lumina victa sopor,
 Neu quisquam multo percussum tempora Baccho
 Excitet, infelix dum requiescit amor.
 Nam posita est nostrae custodia saeva puellae,
 Clauditur et dura ianua firma sera.
 Ianua difficilis dominae, te verberet imber,
 Te Iovis imperio fulmina missa petant.
 Ianua, iam pateas uni mihi, victa querelis,
 Neu furtim verso cardine aperta sones.
 Et mala siqua tibi dixit dementia nostra,
 Ignoscas: capiti sint precor illa meo.
 Te meminisse decet, quae plurima voce peregi
 Supplice, cum posti florida sarta darem.
 Tu quoque ne timide custodes, Delia, falle.
 Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.
 Illa favet, seu quis iuvenis nova limina temptat,
 Seu reserat fixo dente puella fores:

2. 1 novos Z+ : graves *nonn. codd. Mureti, ed. Ald. a. 1515*
 3 percussum Z+ : -fusus Q 4 amor Z+ : amans Q 6 firma
 AVX+ : fulta G, *codd. Mureti et Statii (fort. ex Ov. Am. 1, 6, 28;*
Art. 2, 244) 7 dominae H, *ed. Ven. a. 1493 : -i Z+ : -is dub.*
Postg. 8 missa Z+ : iusta *Bolte* 10 neu Z+ : nec S, *ed. pr.*
mai. a. 1472 14 florida Z+ : florea *Broukhus. ex codd. Statii,*
e.g. Ambros. E 41 sup., saec. XV (cf. ad 1, 1, 12) darem Z+ :
 dabam *liber Sfortiae ap. Stat.* 16 *deest in Colotii cod. et in ed.*
Ald. a. 1515 17 seu quis iuvenis Z+ : seu quis iuvenum 'multi
 codd.' *Statii : iuvenis seu quis Santen 'ex recc.'* : seu qui iuvenum
 ('lege euphoniae') L. Mueller temptat Z+ : tentet *ed. pr. Bartol. a.*
1472/73 18 reserat Z+ : -et *ed. pr. Bartol.*

Tibullus, edizione Luck 1988, I 2, 19-58

6

ALBII TIBULLI CARMINA

Illa docet furtim molli derepere lecto,
Illa pedem nullo ponere posse sono, 20
Illa viro coram nutus conferre loquaces
Blandaue compositis abdere verba notis.
Nec docet hoc omnis, sed quos nec inertia tardat
Nec vetat obscura surgere nocte timor.
En ego cum tenebris tota vagor anxius urbe, 25
.....
Nec sinit occurrat quisquam, qui corpora ferro
Vulneret aut rapta praemia veste petat.
Quisquis amore tenetur, eat tutusque sacerque
Qualibet: insidias non timuisse decet. 30
Non mihi pigra nocent hibernae frigora noctis,
Non mihi, cum multa decidit imber aqua.
Non labor hic laedit, reseret modo Delia postes
Et vocet ad digiti me taciturna sonum.
Parcite luminibus, seu vir seu femina fias 35
Obvia: celari vult sua furta Venus.

19 furtim molli Z+ : m. f. r derepere r (cf. *Oudendorp. ad Apul. IV p. 249*) : -cedere Z+ : -scendere *Voss. 3, Dousa pater et Markl. ex conii. (cf. Ciris 209s)* — 21 nutus AVX+ : vultus G (cf. *Mayor ad Iuv. 1, 57 add.*) — 22 abdere Z+ : addere H — 23 docet G (ex corr.) S, ed. pr. mai. a. 1472 : decet AVX+ — 26 om. Z+ — 25 et 27 sine intervallo conii. Z+, lacunam unius v. exhibet cod. *Foroiu-liensis, varie finxerunt versum om. viri docti, e.g. securum* (in) tenebris me facit ipsa (esse) Venus HIPX, *Aurispera teste Vat. lat. 2794, s. XV* : praesidio noctis sentio adesse deam *Thomas Seneca teste cod. Ferrarii* : ille deus certae dat mihi signa viae B, *nonn. codd. Mureti* : usque meum custos ad latus haeret Amor *Pontanus teste Puccio* — 28 petat Z+ : ferat *Broukhus., an ex cod.?* — 30 non Z+ : nec *Voss. 3, Heyne* — decet Z+ : iuvat U² — 31 noctis Z+ : brumae H — 33 labor Z+ : calor *Tyrrell dub.* — 35 fias QV² : fiat Z+ (cf. 1, 6, 39; 2, 3, 33) : fiet ed. pr. mai. a. 1472

12

7

Neu strepitu terrete pedum, neu quaerite nomen,
Neu prope fulgenti lumina ferte face.
Siquis et imprudens aspexerit, occulat ille
Perque deos omnis se meminisse neget: 40
Nam fuerit quicumque loquax, is sanguine natam,
Is Venerem e rabido sentiet esse mari.
Nec tamen huic credet coniunx tuus, ut mihi verax
Pollicita est magico saga ministerio.
Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi, 45
Fluminis haec rapidi carmine vertit iter,
Haec cantu finditque solum Manesque sepulcris
Elicit et tepido devocat ossa rogo.
Iam tenet infernas magico stridore catervas,
Iam iubet aspersas lacte referre pedem: 50
Cum libet, haec tristi depellit nubila caelo,
Cum libet, aestivo convocat orbe nives.
Sola tenere malas Medeae dicitur herbas,
Sola feros Hecatae perdomuisse canes.
Haec mihi composuit cantus, quis fallere posses: 55
Ter cane, ter dictis despue carminibus.
Ille nihil poterit de nobis credere cuiquam,
Non sibi, si in molli viderit ipse toro.

37 neu G, *Muret.* : ne AV (ut vid.) X+ : heu D — 42 rabido exc. *Puccii, L. Mueller* : rapido Z+; cf. 1, 9, 49; 3, 7, 72; 126, *Lachm. ad Lucr. 4, 712; Shackleton Bailey, Propert. 202s; E.J. Kenney, CQ n.s. 8 (1958) 66; 9 (1959) 248; J.B. Hall ad Claudian., Rapt. Pros. 2, 255* — 46 fluminis AVX+ : fulminis G — vertit Z+ : sistit H — 49 tenet Z+ : ciet H — 52 aestivo ... orbe Z+ : aestivas ... ore G², *Broukhus. ex codd., Baehr. (cf. 3, 7, 158ss; Ov. Am. 1, 8, 9s)* convocat Z+ : pro- *Mureti* 'ex veteribus', ed. *Brix. a. 1486* — 53 herbas Z+ : artes *nonn. codd. Statii* — 54 hecate A+ : hecates GY (ut vid.) : echatē VX (cf. 1, 4, 68; 3, 4, 45; 7, 61; *Housm. ad Manil. 4, 669*) — 55 posses Z+ : -em Q — 56 despue Z+ : ex(s)- HY

Tibullus, edizione Luck 1988, I 2, 59-98

8

ALBII TIBULLI CARMINA

Tu tamen abstineas aliis: nam cetera cernet
Omnia: de me uno sentiet ipse nihil. 60
Quid? credam? nempe haec eadem se dixit amores
Cantibus aut herbis solvere posse meos,
Et me lustravit taedis, et nocte serena
Concidit ad magicos hostia pulla deos.
Non ego, totus abesset amor, sed mutuus esset, 65
Orabam, nec te posse carere velim.
Ferreus ille fuit, qui, te cum posset habere,
Maluerit praedas stultus et arma sequi.
Ille licet Cilicum victas agat ante catervas,
Ponat et in capto Martia castra solo, 70
Totus et argento contactus, totus et auro,
Insidiat celeri conspiciendus equo,
Ipse boves, mea sim tecum modo Delia, possim
Iungere et in solo pascere monte pecus:
Et te dum liceat teneris retinere lacertis, 75
Mollis et inculta sit mihi somnus humo.
Quid Tyrio recubare toro sine amore secundo
Prodest, cum fletu nox vigilanda venit?
Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem
Nec sonitus placidae ducere possit aquae. 80

60 ipse Z+ : ille C, Guyet : esse B 61 quid? credam? *edd. nonn.* : quid credam *vulgo* : quin credam *exc. Petrei, Baehr.* 66 orabam Z+ : optarem V² 'hic clauditur elegia' Scal. 67 fuit Z+ : fuat Scal. posset G : possit AVX+, Scal. 71 contactus totus Schrader, *Emend.*, p. 113 : contextus totus Z+ : totus contactus B (cf. *edd. ad Ovid. Met. 14, 345*) 73 mea sim tecum modo 'vetus liber' Statii, Scal. *ex conii.* : mea si tecum modo Z+ : modo si tecum mea B : modo sim tecum mea unus Statii : mea sit tecum modo Baehr. possim Z+ : -em Q 74 in solo Muretus *ex codd., Scal. ex conii., ut vid.* : in solito Q² Y : insolito Z+ 76 mollis et Z+ : mollis in G² inculta Z+ : in dura Dousa fil. *ex. sec. Vaticano Statii, ut vid.* : in nuda Heins. 79 tum H : tunc AVX+ : nunc G 80 possit H, Scal. : -et Z+

12

9

Num Veneris magnae violavit numina verbo
Et mea nunc poenas impia lingua luit?
Num feror incestus sedes adiisse deorum
Sertaque de sanctis deripuisse focis?
Non ego, si merui, dubitem procumbere templis 85
Et dare sacratis oscula liminibus,
Non ego tellurem genibus perrepere supplex
Et miserum sancto tundere poste caput.
At tu, qui laetus rides mala nostra, caveto
Mox tibi: non uni saeviet usque deus. 90
Vidi ego, qui iuvenum miseros lusisset amores,
Post Veneris vinclis subdere colla senem,
Et sibi blanditias tremula componere voce
Et manibus canas fingere velle comas:
Stare nec ante fores puduit caraeve puellae 95
Ancillam medio detinuisse foro.
Hunc puer, hunc iuvenis turba circumterit arta,
Despuit in molles et sibi quisque sinus.

81 magn(a)e GV (*ante corr.*) X+ : magni A : magno Passerat *ex codd., edd. vett.* (cf. *Prop. 3, 8, 12*) violavit X : -vi AGV+ 82 et ... luit Z+ : ut ... luat 'vetus codex' Statii nunc A (*ante corr.*) HX : num GV 83 incestus Z+ : infestus *codd. nonn., ut vid.* 84 deripuisse G (*ut vid.*), Dousa *ex codd., Turnebus ex conii.* : di-Z+ (cf. *edd. ad 1, 10, 60; Heins. ad Ovid. Met. 3, 52*) : e-*ed. Ven. a. 1491* 85s post 87s *transp. codd. Mureti, Statii, Gebhardi, ed. Brix. a. 1486* 87 perrepere AVX+ : pro- G 89 at tu qui laetus Z+ : at tu qui lentus Broukhus. : qui nimium laetus f (cf. *J. Préaux, Latomus 25, 1966, 589ss*) post caveto *dist. ed. Plant. a. 1569* 90 post tibi *dist. nonn. edd. ante Baehr.* non uni *exc. Petrei, ed. pr. mai. a. 1472* : non unus AGV+ : non vanus HX : et iratus f : non lenis T. Faber : non vacuus Huschke : nam durus Rigler 91 iuvenum miseros Z+ : miseros iuvenum f : iuvenis miseros Santen : iuvenis seros Jortin lusisset Z+ : damnasset f 97 circumterit Z+ : -stetit V² (*i. m.*) : -dedit f : -strepit Scal. *ex conii.* (cf. *Stat. Silv. 1, 2, 233s*) arta AGV+ : arcta PX

Tibullus ed. Luck 1988, I 2,99-I 3, 32

10

ALBII TIBULLI CARMINA

At mihi parce, Venus: semper tibi dedita servit
Mens mea: quid messes uris acerba tuas?

100

ELEGIA 3

Ibitis Aegaeas sine me, Messalla, per undas,
O utinam memores ipse cohorsque mei!
Me tenet ignotis aegrum Phaeacia terris:
Abstineas avidas, Mors precor atra, manus.
Abstineas, Mors atra, precor: non hic mihi mater
Quae legat in maestos ossa perusta sinus,
Non soror, Assyrios cineri quae dedat odores,
Et fleat effusis ante sepulcra comis,
Delia non usquam; quae me quam mitteret urbe,
Dicitur ante omnes consuluisse deos.
Illa sacras puero sortes ter sustulit: illi
Rettulit e trinis omina certa puer.
Cuncta dabant reditus: tamen est deterrita nunquam,
Quin fleret nostras respueretque vias.

5

10

99 dedita AX+ : debita GV

3. 3 ignotis Z+ : ingratiss *Cornelissen* 4 mors precor atra G² Q², *codd. Mureti et Broukhuis*. : mors modo nigra Z+ : mors violenta Q 7 dedat Z+ : fundat *Broukhuis*. : reddat *Heyne* 9 me quam *Dousa pater* : me cum AVX+ : cum me G (*cf. edd. ad 3, 13, 8; Cat. 66, 23*) 11 puero *L. Carrio ad Val. Flacc. 1, 231* : -i Z+ 12 e trinis *Broukhuis. aliique* : et trinis *Muret.* : (e) triviis Z+ omina A² (*i.ras.*) GX+, *Scal.* : omnia PV (*cf. Prop. 3, 4, 9; Liv. 37, 39, 5 ubi sine dubio* omina (omnia *codd.*) certa rettulit *legendum; TIL IX 2, 573, 70ss*) 13 est deterrita nunquam A : est deterrita nusquam GVX+ : haud deterrita frustra est *Puccius et Heins. ex codd.* 14 quin *ed. Ald. a. 1502* : cum Z+ respueretque *L. Mueller ex cod. Zwiccaviensi primo* : despueretque *Haupt* : despiceretque Q : respiceretque Z+

12.3

11

Ipse ego solator, cum iam mandata dedissem,
Quaerebam tardas anxius usque moras.

15

Aut ego sum causatus aves aut omina dira,
Saturni aut sacrum me tenuisse diem.

O quotiens ingressus iter mihi tristia dixi
Offensum in porta signa dedisse pedem!

20

Audeat invito ne quis discedere Amore,
Aut sciet egressum se prohibente deo.

Quid tua nunc Isis mihi, Delia, quid mihi prosunt
Illa tua totiens aera repulsa manu,

Quidve, pie dum sacra colis, pureque lavaribus
Te (memini) puro secubuisse toro?

25

Nunc, dea, nunc succurre mihi (nam posse mederi
Picta docet templis multa tabella tuis),

Ut mea votivas persolvens Delia noctes
Ante sacras lino tecta fores sedeat

30

Bisque die resoluta comas tibi dicere laudes
Insignis turba debeat in Pharia.

17 aut omina dira *Stattius ex codd., Scal. ex conii.* : dant omina (omnia) dira Z+ : dare numina diras G² : aut omine diro *Baehr.* 18 Saturni aut G², *ed. Regiensis a. 1481* : Saturnive vir doctus *ap. Broukhuis.* : Saturni Z+ sacrum *Alex. Syncliticus, E. Fraenkel (Glotta 8, 1917, 62 = Kl. Beitr. I 1964, 65)* : -am Z+ tenuisse Z+ : timuisse *nonn. codd. Statii* 21 ne PX : neu AGV+ 22 sciet *Döring, Postg. (Journ. Philol. 26, 1899, 182)* : -at Z+. 23 Isis mihi Z+ : Isis tibi P, *ed. pr. a. 1472* 24 aera Z+ : sinistra Y (*pro var. lect.*), *Muretus ex 'veteribus'* 25 quidve Z+ : quodve *Postg. dub.* dum GX+ : deum AV lavaribus *Francken* : lavari Z+ memini *Francken Doering. secutus* : memini et Z+ 29 ut ... persolvens AV+ : ut ... persolvat *Vat. lat. 2794, a. 1434* : et ... persolvat V² (*i.mg.*) X : et ... persolvat GH noctes *Vossiani 1, 2, 4, Scal. ex conii., ut vid. (cf. Prop. 2, 28, 63; Becker, Philol. 114, 1970, 234)* : voces Z+

Tibullus ed. Luck 1988, I 3, 33-I 3, 76

12

ALBII TIBULLI CARMINA

At mihi contingat patrios celebrare Penates
 Reddereque antiquo menstrua tura Lari.
 Quam bene Saturno vivebant rege prius quam
 Tellus in longas est patefacta vias!
 Nondum caeruleas pinus contempserat undas
 Effusum ventis praebueratque sinum,
 Nec vagus ignotis repetens compendia terris
 Presserat externa navita merce ratem.
 Illo non validus subiit iuga tempore taurus,
 Non domito frenos ore momordit equus,
 Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
 Qui regeret certis finibus arva, lapis.
 Ipsae mella dabant quercus, ulroque ferebant
 Obvia securis ubera lactis oves.
 Non acies, non ira fuit, non bella, nec ensem
 Immiti saevus duxerat arte faber.
 Nunc Iove sub domino caedes et vulnera semper,
 Nunc mare, nunc leti multa reperta via est.
 Parce, pater: timidum non me periuria terrent,
 Non dicta in sanctos impia verba deos.
 Quod si fatales iam nunc explevimus annos,
 Fac lapis inscriptis stet super ossa notis.

33 at Z+ : aut Q : ac *Vaticanus unus Statii qui in extr. marg. fac* ('non inscite' Scal.) : ut *ed. pr. Bartol.* celebrare Z+ : celerare *Baehr.* 34 menstrua Z+ : mascula B 36 tellus Z+ : Tethys *Markl.* 37 contempserat Z+ : conscenderat G² 47 acies Z+ : rabies *Burman* : facinus *Baehr.* 49 et vulnera Z+ : nunc vulnera *Broukhus. ex cod. Colotii, L. Mueller* 50 multa reperta via est *L. Mueller* : multa reperta via *Voss.* 5 : mille repente (reperte V) viae Z+ (cf. *edd. ad 2, 3, 44; Rutil. 1, 365* ferro vivendi prima reperta via est) 51 pater Z+ : precor D, *Markl. ex conii.* 52 post hunc v. lac. ind. *L. Mueller* 54 inscriptis Z+ : inscriptus nonn. 'antiqui' *Mureti* : his scriptus *Dousa pater ex conii., Fruterius et Livineius ex cod., nescio an recte* (cf. *Quint. Inst. Or. 4, 5, 22; Rutil. 2, 10*)

13

13

'Hic iacet immiti consumptus morte Tibullus,
 Messallam terra dum sequiturque mari.'
 Sed me, quod facilis tenero sum semper Amori,
 Ipsa Venus campos ducet in Elysios.
 Hic choreae cantusque vigent, passimque vagantes
 Dulce sonant tenui gutture carmen aves,
 Fert casiam non culta seges, totosque per agros
 Floret odoratis terra benigna rosis:
 Hic iuvenum series teneris immixta puellis
 Ludit, et assidue proelia miscet Amor.
 Illic est, cuicumque rapax mors venit amanti,
 Et gerit insigni myrtea sarta coma.
 At scelerata iacet sedes in nocte profunda
 Abdita, quam circum flumina nigra sonant:
 Tisiphoneque implexa feros pro crinibus angues
 Saevit, et huc illuc impia turba fugit:
 Tum niger intorto serpentum Cerberus ore
 Stridet et aeratas excubat ante fores.
 Illic lunonem tentare Ixionis ausi
 Versantur celeri noxia membra rota,
 Porrectusque novem Tityos per iugera terrae
 Assiduas atro viscere pascit aves.

55 morte Z+ : amore Q 58 ducet] -at *Hartung* in Z+ : ad H 63 hic *Broukhus. ex libro Colotii* : hac B : ac Z+ at H 67 in Z+ : sub f 68 circum Z+ : circa f 69 Tisiphoneque *edd.* : Tesi- fX : Tesy- AV : Tesi- G implexa 'Regius cum Corvino' (*Heyne*), *Fruterius ex conii.* : impexa Z+ (cf. *edd. ad Verg. Georg. 4, 482; TIL VII 1, 612, 6; 12; 15; 20*) : innexa *Gebhardus* feros Z+ : ferox Q 71 tum fGV : tunc AX+ niger] vigil *Gruppe* intorto *Heins.* : in porta Z+ : in turba *Muretus ex codd.* : informi *Bach* : impuro *Jacobs* serpentum Z+ : serpens, tum *Scal.* : per centum (... ora) *Palmer* 72 stridet Z+ : -it H², *Stadius ex conii.* 75 Tityos *Heins. ad Ov. Met. 4, 456s* : titios X : titios G : ticios A : tycios V 76 viscere Z+ : sanguine *ed. pr. min. a. 1472*

Tibullus ed. Luck 1988, I 3, 77-I 4, 26

14

ALBII TIBULLI CARMINA

Tantalus est illic, et circum stagna: sed acrem
Iam iam poturi deserit unda sitim,
Et Danaï proles, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas.
Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.
At tu casta precor maneat, sanctique pudoris
Assideat custos sedula semper anus.
Haec tibi fabellas referat positaque lucerna
Deducat plena stamina longa colu,
At circa gravibus pensis affixa puella
Paulatim somno fessa remittat opus.
Tunc veniam subito, nec quisquam nuntiet ante,
Sed videar caelo missus adesse tibi.
Tunc mihi, qualis eris, longos turbata capillos,
Obvia nudato, Delia, curre pede.
Hoc precor, hunc illum nobis Aurora nitentem
Luciferum roseis candida portet equis.

ELEGIA 4

'Sic umbrosa tibi contingant tecta, Priape,
Ne capiti soles, ne noceantque nives:
Quae tua formosos cepit sollertia? certe
Non tibi barba nitet, non tibi culta coma est,

83 at tu casta precor maneat Z+ : casta precor coniunx maneat
f 86 plena Z+ : -o H colu r : colo fZ+ 87 at fQ : ac
Z+ 89 tunc Z+ : tum P 91 tunc GV²X : nunc A+ 93
hoc ... hunc Z+ : hunc ... hunc *Statius et Gebhardus ex codd.* :
nunc ... hunc *Palatinus unus* illum] utinam *Statius ex con.* (cf.
Ov. Tr. 3, 5, 5; ex P. 1, 4, 57) : olim *Schrader*

4. 1 tecta] tesqua *Dorville dub.* 2 noceantque Z+ : -ve G²

13.4

15

Nudus et hibernae producis frigora brumae,
Nudus et aestivi tempora sicca Canis.
Sic ego: tum Bacchi respondit rustica proles
Armatus curva sic mihi falce deus.
'O fuge te tenerae puerorum credere turbae:
Nam causam iusti semper amoris habent.
Hic placet, angustis quod equum compescit habenis:
Hic placidam niveo pectore pellit aquam:
Hic, quia fortis adest audacia, cepit: at illi
Virgineus teneras stat pudor ante genas.
Sed te ne capiant, primo si forte negarit,
Taedia: paulatim sub iuga colla dabit.
Longa dies homini docuit parere leones,
Longa dies molli saxa peredit aqua:
Annus in apricis maturat collibus uvas,
Annus agit certa lucida signa vice.
Nec iurare time: Veneris periuria venti
Irrita per terras et freta summa ferunt.
Gratia magna Iovi: vetuit pater ipse valere,
Iurasset cupide quicquid ineptus amor:
Perque suas impune sinit Dictynna sagittas
Affirmes †crines† perque Minerva suos.

5 frigora Z+ : tempora E 7 tum Z+ : tunc B : sic *nonn. codd. Mureti* 8 sic GV² (i. m.) X : sit AV+ 9 o fuge te Z+ : o fugite r : o fugito *Housman* 11 angustis Z+ : artatis *Heins.* 12 hic placidam niveo Z+ : hic placet a niveo G² : hic placet ut niveo *Colotii lib., Baehr.* : hic facilem niveo *Markl.* : hic niveo placidam *Huschke* 13 hic Z+ : huic *ed. Rom. a. 1475* : hunc *ed. pr. mai. a. 1472* 15 sed te ne BH, *Broukhus. ex cod. Sfortiae* : sed ne te Z+ : si ne te *Vahlen* negarit E, *Heins. ex con.* : -bit Z+ 22 summa Z+ : longa Y 23 ipse Z+ : ille *Heins.* 25 sinit Z+ : -et EM, *Broukhus. ex Colbertino* 26 crines Z+ : clipeos *Santen* : cristas *Mitscherlich* : gryphes *Rigler*

v. 1: Sibi congerat / conferat auro

Columb. *Epist.* 9,28-29

Quid tunc argenti, fulvi quid proderit auri
improba congeries multos collecta per annos

Diom. *GLK* I 484,17

Elegia est carmen conpositum hexametro versu pentametroque alternis in vicem positis, ut

divitias alius fulvo sibi conserat auro
et teneat culti iugera multa soli.

quod genus carminis praecipue scripserunt apud Romanos Propertius et Tibullus et Gallus imitati Graecos Callimachum et Euphoriona. elegia autem dicta sive παρά τὸ εὖ λέγειν τοὺς τεθνεῶτας (fere enim defunctorum laudes hoc carmine conprebendebantur), sive ἀπὸ τοῦ ἐλέους, id est miseratione, quod θρήνους Graeci vel ἐλεεῖα isto metro scriptitaverunt

I multa / magna iugera

Tib. 2,3,41-42

Praedator cupit immensos obsidere campos
ut multa innumera iugera pascat ove.

[Tib.] 3,3,1-6

Quid prodest caelum uotis implesse, Neaera,
Blandaue cum multa tura dedisse prece?
Non ut marmorei prodirem e limine tecti,
Insignis clara conspicuusque domo
Aut ut multa mei renouarent iugera tauri   5
Et magnas messes terra benigna daret,

cfr. Ov. Fast. 3,192 iugeraque inculti pauca tenere soli; Am. 3,15,12 quae campi iugera pauca tenet (pauca Y; parva (!) F); Trist. 4,9,86 Et teneat glacies iugera multa freti; Mart. 1,116,2 Faenius et culti iugera pulchra soli (pulchra Ty; pauca β); 4,64,1 et 36 Iuli iugera pauca Martialis. Iuv. Evang. 3,712-714 "Sic quidam diues, cui iugera multa nitentis / vineti saepes circum densata coerces, / In medio turrem prelumque et dolia fecit'.

Mi mea paupertas vitam traducat inertem

[Verg.] *Culex* 96-97

aemulus Ascraeo pastor sibi quisque poetae
securam placido traducit pectore vitam.

Cic. Sen. 82

otiosam aetatem et quietam sine ullo labore et contentione traducere
(cfr. *Tusc.* 3,25 *hoc quod datum est vitae tranquille placideque traducere*).

O me ... vitae ... inertis?

Cic. Or. 192

ut (oratio) eos qui audient ad maiorem admirationem possit traducere.

Struttura del I libro

Struttura del I libro (secondo Paul Murgatroyd)

1 La vita ideale del poeta in confronto a quella dell'avido soldato: insistenza sul motivo della campagna e della moralità.

2 + 3 amore eterosessuale: (difficoltà di) rapporto con Delia; accenni a possibili rivali

4 Priapo 'maestro' d'amore (omosessuale).

5-6 Infedeltà di Delia con i rivali; da parte del poeta, riaffermata realtà progettuale di un rapporto che duri tutta la vita.

7 Elogio di Messalla per il suo genetliaco.

8-9 Amore omosessuale: il fanciullo è infedele con un *dives rivalis*.

10 La vita ideale del poeta in confronto a quella dell'avido soldato: insistenza sul motivo della campagna e della moralità.

La Priamel e il suo uso

Verg. Georg. 2,503-507; 513

sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
hic petit excidiis urbem miserosque penatis,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
condit opes alius defossoque incubat auro;
(...)
agricola incuruo terram dimouit aratro:

Verg. Aen. 6,847-853 (*Anchises loquitur*)

‘excudent alii spirantia mollius aera
(credo equidem), uiuos ducent de marmore uultus,
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent: 850
tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.’

Priamel (II)

Hor. Carm. 1,1,1-10; 29-32

Maecenas atavis edite regibus,

o et praesidium et dulce decus meum:

sunt quos curriculo puluerem Olympicum

collegisse iuuat metaque feruidis

evitata rotis palmaque nobilis

5

terrarum dominos euehit ad deos;

hunc, si mobilium turba Quiritium

certat tergeminis tollere honoribus;

illum, si proprio condidit horreo

quidquid de Libycis uerritur areis.

10

(...)

me doctarum hederæ praemia frontium

dis miscent superis, me gelidum nemus

30

Nympharumque leues cum Satyris chori

secernunt populo.

Cfr. anche Hor. *Carm.* 2,16 (dove la Priamel è usata per affermare un ideale di *otium* e di vita nei *parva rura*: vv. 33-40 *te greges centum Siculaeque circum-/mugiunt uaccae, tibi tollit hinnitum / apta quadrigis equa, te bis Afro / murice tinctae / uestiunt lanae: mihi parva rura et / spiritum Graiae tenuem Camenae / Parca non mendax dedit et malignum / spernere uolgus*).

Alle origini del contentus vivere parvo

Theogn. 1153-1156

Εἴη μοι πλουτοῦντι κακῶν ἀπάτερθε μεριμνέων
ζῶειν ἀβλαβέως μηδὲν ἔχοντι κακόν.

Potessi, ricco e lontano dai cattivi affanni,
vivere in modo sicuro, senza soffrire mali.

Οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν οὐδ' εὐχομαι, ἀλλὰ μοι εἴη
ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλίγων μηδὲν ἔχοντι κακόν.

Non amo avere ricchezze né lo prego: potessi
vivere di poco, senza soffrire mali.

Hor. Epist. 2,2,199-204

pauperies inmundas domus procul absit: ego utrum
nave ferar magna an parua, ferar unus et idem.
non agimur tumidis velis aquilone secundo,
non tamen aduersis aetatem ducimus austris,
uiribus, ingenio, specie, uirtute, loco, re
extremi primorum, extremis usque priores.

200

La vita beata (nei campi)

Lucr. 2,23-33 (la descrizione della comunità dei saggi epicurei)

neque natura ipsa requirit,
si non aurea sunt iuvenum simulacra per aedes
lampadas igniferas manibus retinentia dextris, 25
lumina nocturnis epulis ut suppeditentur,
nec domus argento fulget auroque renidet
nec citharae reboant laqueata aurataque templa,
cum tamen inter se prostrati in gramine molli
propter aquae rivum sub ramis arboris altae 30
non magnis opibus iucunde corpora curant,
praesertim cum tempestas adridet et anni
tempora conspergunt viridantis floribus herbas.

NB i vv. 29-33 sono quasi identici a Lucr. 5,1392-1396 (descrizione dell'umanità primitiva)

Verg. ecl. 1,1,1-2

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui musam meditaris avena.

Ov. Fast. 3,523-528

Idibus est Annae festum geniale Perennae
non procul a ripis, advena Thybri, tuis.
plebs venit ac virides passim disiecta per herbas 525
potat, et accumbit cum pare quisque sua.
sub Iove pars durat, pauci tentoria ponunt,
sunt quibus e ramis frondea facta casa est;

Amore e campagna: l'*exemplum* umoristico di Teocrito

ἜΩ λευκὰ Γαλάτεια, τί τὸν φιλέοντ' ἀποβάλλη,
λευκοτέρα πακτᾶς ποτιδεῖν, ἀπαλωτέρα ἀρνός,
20 μόσχῳ γαυροτέρα, φιαρωτέρα ὄμφακος ὠμᾶς;
φοιτῆς δ' αὐθ' οὕτως ὄκκα γλυκὺς ὕπνος ἔχη με,
οἴχη δ' εὐθὺς ἰοῖσ' ὄκκα γλυκὺς ὕπνος ἀνή με,
φεύγεις δ' ὥσπερ οἷς πολλὸν λύκον ἀθρήσασα;
25 ἠράσθην μὲν ἔγωγε τεοῦς, κόρα, ἀνίκα πρᾶτον
ἦνθες ἐμᾶ σὺν ματρὶ θέλοισ' ὑακίνθινα φύλλα
ἐξ ὄρεος δρέψασθαι, ἐγὼ δ' ὀδὸν ἀγεμόνευον.
παύσασθαι δ' ἐσιδὼν τυ καὶ ὕστερον οὐδ' ἔτι πα νῦν
ἐκ τήνῳ δύναμαι· τὴν δ' οὐ μέλει, οὐ μὰ Δί' οὐδέν.
30 γινώσκω, χαρίεσσα κόρα, τίνος οὐνεκα φεύγεις·
οὐνεκά μοι λασία μὲν ὄφρυς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ
ἐξ ὠτὸς τέταται ποτὶ θώτερον ὥς μία μακρά,
εἷς δ' ὀφθαλμὸς ὑπεστι, πλατεῖα δὲ ρὶς ἐπὶ χεῖλει.
ἀλλ' οὗτος τοιοῦτος ἐὼν βοτὰ γίλια βόσκω,
κῆκ τούτων τὸ κράτιστον ἀμελγόμενος γάλα πίνω·
35 τυρὸς δ' οὐ λείπει μ' οὔτ' ἐν θέρει οὔτ' ἐν ὀπώρα,
οὐ χειμῶνος ἄκρω· ταρσοὶ δ' ὑπεραχθέες αἰεὶ.
συρίσδεν δ' ὡς οὔτις ἐπίσταμαι ὧδε Κυκλώπων,
τίν, τὸ φίλον γλυκύμαλον, ἀμᾶ κῆμαυτὸν ἀεῖδων
πολλάκι νυκτὸς ἀωρί. τράφω δέ τοι ἔνδεκα νεβρώς,
40 πάσας μαννοφόρους, καὶ σκύμνωσ τέσσαρας ἄρκτων.

‘O bianca Galatea, perché respingi chi ti ama,
più bianca allo sguardo della panna, più candida di un agnello,
allegra più di un vitellino, lucente più di uva acerba?
Vieni subito non appena arriva il dolce sonno,
vai via subito non appena il dolce sonno mi abbandona,
fuggi via da me come una pecora che ha visto un grigio lupo?
Mi sono innamorato di te, non appena tu
arrivasti con mia madre per raccogliere corolle
di giacinto sui monti, io vi facevo strada.
da allora ti guardo e non posso smettere d’amarti, neppur
oggi: e a te non importa, no, per Zeus, proprio nulla.
Io so, dolce fanciulla, perché mi sfuggi,
perché un sopracciglio lanoso su tutta la fronte
uno solo si stende da un orecchio fino all’altro,
ho un occhio solo, largo è il naso sul labbro.
Ma pur essendo così porto al pascolo migliaia di bestie,
e da loro mungo e bevo il latte migliore:
formaggio non mi manca né in estate né in autunno
fino in inverno: ho sempre ben ricolmi canestri.
so suonare la zampogna come nessuno dei Ciclopi,
cantando te, il mio dolce pomo, e anche me stesso,
spesso a notte fonda, allevo per te undici cerbiatte,
tutte con la luna sulla fronte, e quattro piccoli d’orso

Ovidio e l'allusione artificiosa

La semplicità della campagna e l'ideale dell'*agricola*

Ov. *Fast.* 4,695-700 (festa dei *Parilia*)

Haec modo uerrebant stantem tibicine uillam,

Nunc matris plumis oua fouenda dabat,

Aut uirides maluas aut fungos colligit albos

Aut humilem grato calfacit igne focum;

Et tamen assiduis exercet bracchia telis,

Aduersusque minas frigoris arma parat.

Cfr. Tibull. 1,1,6; Verg. *Aen.* 6,642 *pars in gramineis exercent membra palaestris*

Struttura dell'elegia 1,1 secondo P. Murgatroyd

Secondo P. Murgatroyd, si avrebbe la seguente struttura:

1-44: ideale campestre: preludio (con *Priamel*: egoismo del soldato che si arricchisce), 1-6; ideale dell'ego elegiaco, 25-32 + 7-10 occupazioni rustiche; 11-24 + 33-44, *pietas* verso gli dei.

45-52: transizione: eros introdotto tra gli elementi della vita ideale e rifiuto dell'avidità;

53-74: la parte erotica dell'ideale elegiaco: 53-58, nuovo rifiuto dell'ideale del guerriero e affermazione dell'ideale dell'*inertia* nelle braccia della *puella*; 59-68: elaborazione: il funerale dell'*ego* elegiaco; 69-74: vita d'amore tra l'*ego* e Delia;

75-78: conclusione: vadano via la *militia* e le trombe di guerra; la *militia* e la ricchezza dell'ego elegiaco è qui, in campagna.

Ma la logica della costruzione delle elegie di Tibullo è spesso giustappositiva e ricorsiva, come mostra la continua ripresa, rielaborazione e spesso 'correzione' degli stessi motivi e degli stessi lessemi all'interno già di questa I elegia.

Molles elegi, vasta triumphi pondera. Gallo...

Gall. frg. 2 Bläns./Courtn.

tristia nequit[ia fact?]a Lycori tua.

Fata mihi, Caesar, tum erunt mea dulcia, quom tu
maxima Romanae pars eri<s> historiae
postque tuum reditum multorum templa deorum
fixa legam spolieis deivitoria tueis. col. 1.5

.....] ...tandem fecerunt c[ar]mina Musae
quae possem domina deicere digna mea.

Quod si iam vide]atur idem tibi, non ego, Visce
ne legat illa] Kato, iudice te vereor.

... e Propertio

Prop. 3,4,11-16

Mars pater, et sacrae fatalia lumina Vestae,
ante meos obitus sit precor illa dies,
qua videam spoliis oneratos Caesaris axes,
ad vulgi plausus saepe resistere equos,
inque sinu carae nixus spectare puellae
incipiam et titulis oppida capta legam!

v. 48 igne / imbre iuvante

imbre: Flor.

igne: Z +

imbre, **edd.**: J. P. Postgate, *Tibulli aliorumque carminum libri tres*, Oxford 1905; K. F. Smith, *The elegies of Albius Tibullus*, Darmstadt 1971; G. Luck, *Albii Tibulli, Aliorumque Carmina*, Stuttgart 1988, 1998²; **cfr. anche** R.E.H. Boerma, *De Tibullo 1 1.48*, «Mnemosyne» ser. 4, 4, 1951, p. 308; J.M. Fisher, *Three Notes on Tibullus, l. 1*, «Hermes» 97, 1969, pp. 379-380 W. Wimmel, *Der frühe Tibull*, Wiesbaden 1976, p. 41; Th. Chrysostomou, *Textprobleme in Tibull 1.1*, «Museum Helveticum» 66, 2009, pp. 1-22; E. Andreoni Fontecedro, *Tibullo: elegia campestre e politica agraria*, «Paideia» 68, 2013, pp. 9-23.

igne, **edd.**: A. Cartault, *Tibulle et les auteurs du Corpus Tibullianum*, Paris 1909; F. W. Lenz-G.K. Galinsky, *Albii Tibulli aliorumque carminum libri tres*, Leiden 1971¹; M. C. J. Putnam, *Tibullus: A Commentary*, Norman 1973; F. Della Corte, *Tibullo. Le elegie*, Milano 1980; P. Murgatroyd, *Tibullus I: A Commentary on the First Book of the Elegies of Albius Tibullus*, Pietermaritzburg 1980; R. Maltby, *Tibullus: Elegies. Text, Introduction and Commentary*, Cambridge 2002; R. Perrelli, *Commento a Tibullo: Elegie, Libro 1*, Soveria Mannelli 2002; **cfr. anche** M.-P. Pieri, *Due immagini tibulliane*, «Studi Italiani di Filologia Classica» 45, 1973, pp. 60-87; A.G. Lee, *Tibulliana*, «Proceedings of the Cambridge Philological Society» n.s. 20, 1974, pp. 53-57.

igne: la stanza riscaldata

Plin., Epist. 2,17,23: *adplicitum est cubiculo hypocauston perexiguum, quod angusta fenestra suppositum calorem, ut ratio exigit, aut effundit aut retinet.*

Alc. 338 V.

ὔει μὲν ὁ Ζεῦς, ἐκ δ' ὀράνω μέγας
χείμων, πεπάγαισιν δ' ὑδάτων ῥόαι ...

< ἔνθεν >

< >

κάββαλλε τὸν χεῖμων', ἐπὶ μὲν τίθεις 5
πῦρ, ἐν δὲ κέρναις οἶνον ἀφειδέως
μέλιχρον, αὐτὰρ ἀμφὶ κόρσαι
μόλθακον ἀμφι< > γνόφαλλον

Zeus fa piovere, dal cielo viene un grande
acquazzone, si ghiacciano le acque che scendono

< dentro >

< >

butta giù l'inverno, ravviva il fuoco,
mescolando senza risparmio il vino
al miele, e ponendo una soffice
sciarpa intorno alla fronte.

imbre: il confronto con Saffo, Sofocle e ... Tibullo

Sappho 2,5-8 Voigt

ἐν δ' ὕδωρ ψῦχρον κελάδει δι' ὕσδων
μαλίνων, βρόδοισι δὲ παῖς ὁ χῶρος
ἔσκιαστ', αἰθυσσομένων δὲ φύλλων
κῶμα ἴκαταγριον·

E qui acqua fresca risuona tra i rami dei meli, e tutto il luogo è ombreggiato di rose e dalle foglie agitate discende sopore (trad. Ferrari).

Soph. fr. 636,2-3 Radt (dai *Tympanistae*)

ὑπὸ στέγη

πυκνῆς ἀκοῦσαι ψακάδος εὐδούση φρενί

sotto un tetto

ascoltare col cuore addormentato la fitta pioggerella (trad. Della Corte)

Tibull. 1,2,79-80.

Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem
Nec sonitus placidae ducere posset aquae.

Confunditur in codicibus...

Catull. 62,1-2; 6-7.

Vesper adest: iuvenes, consurgite: Vesper Olympo
exspectata diu vix tandem lumina tollit.

(...)

Cernitis, innuptae, iuvenes? consurgite contra:
nimirum. Oetaeos ostendit Noctifer ignes*

(*imbres *codd.*)

Il crepitio dell'acqua piovana (nella selva...)

Plin. *Nat.* 12, 9 *ab omni adflatu securum, optantem imbrium per folia crepitus, laetiores quam marmorum nitore, picturae varietate, laquearium auro cubuisse in eadem.*

Inserere rixas

Liv. 35,17,2

admissi plures, dum suas quisque nunc *querellas*, nunc *postulationes inserit* et aequa iniquis miscent, ex disceptatione altercationem fecerunt.

Thll VII 1,1875,10 ss.

IV i. q. conserere (*dub.*: ENN. p. 1388, 10. TIB. 1, 1, 74 rixas -uisse [imposuisse Q, conseruisse dett.]. SEN. nat. 2, 29 debent ... nubes utrimque -i [dissecari *var. l.*, conseri *Gercke*, in se ferri *Schultess*]): CYPR. GALL. gen. 863 ut ... necteret -rtis concordia foedera dextris (cf. p. 1871, 22). CASSIOD. var. 12, 14, 4 mare supernum atque infernum -rtis frontibus adunatum. GREG. M. dial. 2, 33 p. 126, 12 M. femina orans ... -rtas digitis (abl. instr.) manus super mensam posuit. 'sermonem -ere' c. vi efficiendi (aliter p. 1879, 53): CASSIOD. Ios. antiq. 15, 7 p. 439 Herodes communem s. cum Caesare -uit (gr. 15, 187 κοινωνῆσαι λόγου ... ἡξιώθη). 15, 9 p. 441 Caesari ... s. -uit (gr. 15, 217 Καίσαρι ... εἰς λόγους ἦλθεν).

Tibull. I 2: beviamo, e lasciate che io dorma questo sonno

Meleag. AP 12,49

Ζωροπότει, δύσερως, καὶ σεῦ φλόγα τὰν φιλόπαιδα
κοιμάσει λάθας δωροδότας Βρόμιος·
ζωροπότει καὶ πλήρες ἀφυσσάμενος σκύφος οἶνας
ἔκκρουσον στυγεράν ἐκ κραδίας ὀδύναν.

Bevi vino pretto, misero te, e la tua fiamma di fanciulli
metterà a dormire Bromio che dona oblio.
Bevi vino pretto, riempiendo la coppa fino all'orlo,
e getta via dal cuore l'atroce dolore.

Asclep. AP 12,50 (=xvi G.-P.)

Πῖν', Ἀσκληπιάδη. τί τὰ δάκρυα ταῦτα; τί πάσχεις;
οὐ σὲ μόνον χαλεπὴ Κύπρις ἐλήισατο,
οὐδ' ἐπὶ σοὶ μούνω κατεθήξατο τόξα καὶ ἰοὺς
πικρὸς Ἔρωσ. τί ζῶν ἐν σποδιῇ τίθεσαι;
πίνωμεν Βάκχου ζωρὸν πόμα· δάκτυλος ἄως. 5
ἢ πάλι κοιμιστὰν λύχνον ἰδεῖν μένομεν;
πίνομεν· οὐ γὰρ ἔρωσ· μετὰ τοι χρόνον οὐκέτι πουλύν,
σχέτλιε, τὴν μακρὰν νύκτ' ἀναπαυσόμεθα.

Bevi, Asclepiade: perché queste lacrime? perché soffri?
non su di te soltanto ha fatto razzia la dura Cipride,
né solo su di te ha aguzzato arco e frecce
il crudele Eros. Perché da vivo te ne stai sulla cenere?
Beviamo il nettare puro di Bacco: il giorno è un dito.
o aspettiamo di vedere ancora la torcia del ritorno?
Beviamo, l'amore è nulla: tra non molto tempo,
misero te, riposeremo per la lunga notte.

La parodia di Marziale

Mart. 1.106

Interponis aquam subinde, Rufe,

Et si cogeris a sodale, raram

Diluti bibis unciam Falerni.

Numquid pollicita est tibi beatam

Noctem Naevia sobriasque mavis   5

Certae nequitas fututionis?

Suspiras, retices, gemis: negavit.

Crebros ergo licet bibas trientes

Et durum iugules mero dolorem.

Quid parcis tibi, Rufe? dormiendum est.   10

Cfr. anche Catull. 5,4-6 *soles occidere et redire possunt: / nobis, cum semel occidit brevis lux / nox est perpetua una dormienda.*

Il paraklausithyron

Asclep. AP 5,64 (= xi G.-P.): il κῶμος e la furia degli elementi sull'amante

Νεῖφε, χαλαζοβόλει, ποίει σκότος, αἶθε, κεραύνου,
πάντα τὰ πορφύροντ' ἐν χθονὶ σεῖε νέφη·
ἦν γάρ με κτείνης, τότε παύσομαι· ἦν δέ μ' ἀφῆς ζῆν,
καὶ διαθεῖς τούτων χείρονα, κωμάσομαι. 5
ἔλκει γάρ μ' ὁ κρατῶν καὶ σοῦ θεός, ᾧ ποτε πεισθεῖς,
Ζεῦ, διὰ χαλκείων χρυσὸς ἔδυσ θαλάμων.

Ascl. AP 5,64

Fa' nevicare, grandinare, fa' scuro, fa' tuoni e lampi,
scarica le cupe nuvole di tutto il loro carico sulla terra;
quando mi ucciderai, smetterò; finché mi fai vivere
se anche scateni tempeste peggiori, farò il mio κῶμος.
Zeus, mi guida un dio che ha potere anche su di te, al
quale obbedendo entrasti, dorato, in letti di bronzo.

Cfr. anche Asclep. AP 5,145= xii G.-P. (le ghirlande lasciate appese alla porta chiusa); 5,164= xiii G.-P. (porta chiusa nonostante l'invito).

Il paraklausithyron ‘gentile’

Callim. AP 12,118 (= viii G.-P.)

Εἰ μὲν ἐκών, Ἀρχῖν', ἐπεκώμασα, μυρία μέμφου·

Se vengo a far baldoria volontariamente,
Archino, criticami tanto;

εἰ δ' ἄκων ἤκω, τὴν προπέτειαν ἔα.

se vengo contro la mia volontà, allora
perdona l'insolenza.

ἄκρητος καὶ Ἔρως μ' ἠνάγκασαν· ὧν ὁ μὲν αὐτῶν

Il vino pretto ed Eros mi hanno costretto: di
essi l'uno mi ha spinto,

εἴλκεν, ὁ δ' οὐκ εἶα σώφρονα θυμὸν ἔχειν.

l'altro non mi permise di avere il controllo su
di me.

ἐλθὼν δ' οὐκ ἐβόησα, τίς ἢ τίνος, ἀλλ' ἐφίλησα 5

arrivando non ho gridato, chi e di chi è figlio,
ma ho solo baciato

τὴν φλιήν· εἰ τοῦτ' ἔστ' ἀδίκημ', ἀδικῶ.

la soglia: se questo è una colpa, son
colpevole.

Paraklausithyron e Properzio

Prop. 1,16,17-26

'ianua vel domina penitus crudelior ipsa,
quid mihi tam duris clausa taces foribus?
cur numquam reserata meos admittis amores,
nescia furtivas reddere mota preces? 20
nullane finis erit nostro concessa dolori,
turpis et in tepido limine somnus erit?
me mediae noctes, me sidera prona iacentem,
frigidaque Eoo me dolet aura gelu.
tu sola humanos numquam miserata dolores 25
respondes tacitis mutua cardinibus.

'O porta, più crudele della padrona stessa che preservi,
perché, chiusa, taci con i tuoi troppo duri battenti?
Perché mai, aperta, non permetti i miei amori,
incapace di dare ascolto alle furtive preghiere?
Non sarà forse mai data fine al nostro dolore,
e arriverà il sonno vergognoso sulla tiepida soglia?
mi indolenziscono, sdraiato in terra, le notti, le stelle che
tramontano, e l'aria fredda con il gelo del mattino.
tu solamente, mai impietosita dagli umani dolori,
rispondi con il silenzio dei tuoi cardini.

La ianua difficilis di Tibullo

Catull. 67,1-6

O dulci iucunda uiro, iucunda parenti,

salve, teque bona Iuppiter auctet ope,**

** *in realtà ultimi versi del c. 66,*

ianua, quam Balbo dicunt seruisse benigne

la cd. 'Chioma di Berenice'.

olim, cum sedes ipse senex tenuit,

5

quamque ferunt rursus nato seruisse maligne,

postquam es porrecto facta marita sene.

Ov. Met. 8,173

Ianua difficilis filo est inuenta relecto (= la porta del labirinto)

v. 19 *derepere*

Phaedr. *fab.* 2,4,12

Derepit ad cubile setosae suis (scil. *feles callida*).

Varro *Men.* 115 Buecheler

non vides ipsos deos, siquando volunt gustare vinum, derepere ad hominum fana

Tib. 1, 8, 59 s.

Et possum media quamuis obrepere nocte

Et strepitu nullo clam reserare fores.

Hor. *Ars* 358-360

et idem

Indignor, quandoque bonus dormitat Homerus;

Verum operi longo fas est obrepere somnum.

Ov. *Fast.* 3,19

Blanda quies furtim uictis obrepsit ocellis

Cfr. ancora Ov. *Epist.* 19,46; Sen. *Tro.* 441, sempre in relazione all'arrivo insinuante del sonno (della vecchiaia in Iuv. *Sat.* 9,129).

Venere aiuta i coraggiosi amanti

Ter. *Phorm.* 203

Fortis Fortuna adiuvat

Ov. *Her.* 19,159-160 (Ero a Leandro)

quod timeas, non est! auso Venus ipsa favebit,
sternet et aequoreas aequore nata vias.

160

L'amante è sacro

Prop. 3,16,11-16

nec tamen est quisquam, sacros qui laedat amantes:
Scironis medias his licet ire vias.
quisquis amator erit, Scythicis licet ambulet oris,
nemo adeo ut feriat barbarus esse volet.
sanguine tam parvo quis enim spargatur amantis
improbis, et cuius sit comes ipsa Venus?

Cfr. anche Hor. *Carm.* 1,22,1-2; 9-12 *integer vitae scelerisque purus / non eget Mauris iaculis (...) namque me silva lupus in Sabina, / dum meam canto Lalagen et ultra / terminum curis vagor expeditis, / fugit inermem.*

Cfr. però già passi del *paraklausithyron* epigrammatico come AP 12,115,3-4, anonimo, κωμάσομαι. τί δέ μοι βροντέων μέλει ἢ τί κεραυνῶν, / ἦν βάλλη, τὸν ἔρωθ' ὄπλον ἄτρωτον ἔχων; 'andrò al komos, cosa m'importa di lampi e tuoni, / se viene giù, ho l'amore (secondo qualche studioso: 'ho Amore') come arma invincibile'.

Tibull. I 2. Ancora i cenni furtivi...

Ov. Am. 3,11,23-24

*quid iuvenum tacitos inter convivia nutus
verbaque conpositis **dissimulata** notis?*

Tibull. I 2,22

Blandaque compositis **abdere** verba notis

~~22 abdere Z+ : addere H~~

Sintassi dei vv. 1, 2, 69-76: due ipotesi .

Testo di Luck

Ille licet Cilicum uictas agat ante cateruas,
Ponat et in capto Martia castra solo, 70
Totus et argento contectus, totus et auro,
Insideat celeri conspiciendus equo,
Ipse boues, mea sim tecum modo Delia, possim
Iungere et in solo pascere monte pecus:
Et te dum liceat teneris retinere lacertis, 75
Mollis et inculta sit mihi somnus humo.

In rosso: subordinate concessive (*licet ... agat, ponat, insideat*) e condizionali (*mea sim tecum modo, dum liceat*)

In verde: frasi principali (*possim, sit mihi somnus*), con congiuntivi ottativi.

Testo tradito

Ille licet Cilicum uictas agat ante cateruas,
Ponat et in capto Martia castra solo, 70
Totus et argento contectus, totus et auro,
Insideat celeri conspiciendus equo,
Ipse boues mea si tecum modo Delia possim
Iungere et in solo pascere monte pecus:
Et te dum liceat teneris retinere lacertis, 75
Mollis et inculta sit mihi somnus humo.

tus B (cf. edd. ad Ovid. Met. 14, 345) 73 mea sim tecum modo
'vetus liber' Statii, Scal. ex conii. : mea si tecum modo Z+ : modo si
tecum mea B : modo sim tecum mea unus Statii : mea sit mecum
modo Baehr. possim Z+ : -em Q 74 in solo Muretus ex codd.,

In rosso: subordinate concessive (*licet ... agat, ponat, insideat*) e condizionali (*possim, dum liceat*)

In verde: frase principale (*possim, sit mihi somnus*), con congiuntivo ottativo.

I riti magici: uso ed efficacia in amore

L'inefficacia seduttiva dei carmi

Prop. 1,1,19-24

at vos, deductae quibus est pellacia lunae

et labor in magicis sacra piare focus,

20

en agedum dominae mentem convertite nostrae,

et facite illa meo palleat ore magis!

tunc ego crediderim Manes et sidera vobis

posse Cytinaeis ducere carminibus.

I riti magici. La luna; le pratiche apotropaiche e il numero tre.

Verg. Ecl. 8,64-76

Effer aquam et molli cinge haec altaria uitta

uerbenasque adole pinguis et mascula tura,

65

coniugis ut magicis sanos auertere sacris

experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.

carmina uel caelo possunt deducere lunam,

carminibus Circe socios mutauit Vlixii,

70

frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.

terna tibi haec primum triplici diuersa colore

licia circumdo, terque haec altaria circum

effigiem duco; numero deus impare gaudet.

75

ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.

[Verg.] Cir. 369-373

at nutrix patula componens sulphura testa

narcissum casiamque herbas incendit olentis 370

terque nouena ligans triplici diuersa colore

fila 'ter in gremium mecum' inquit 'despue, uirgo,

despue ter, uirgo: numero deus impare gaudet.'

Tibull. I 2, 56

Ter cane, ter dictis **despue** carminibus

Housm. ad Manil. 4, 669) 55 posses Z+ : -em Q 56 despue
Z+ : ex(s)- HY

La devozione davanti a Venere e alla *puella divina*

Tibull. I 2, 85 ss.

Lucr. 5.1198-1203

nec pietas ullast velatum saepe videri

vertier ad lapidem atque omnis accedere ad aras

nec procumbere humi prostratum et pandere palmas 1200

ante deum delubra nec aras sanguine multo

spargere quadrupedum nec votis nectere vota,

sed mage pacata posse omnia mente tueri.

Ov. Am. 1,7,61-62

ter tamen ante pedes volui procumbere supplex;

ter formidatas reppulit illa manus.

Chi si beffa di Venere, cadrà lui stesso vittima d'amore...

Tibull. I 2, 89 ss.

Meleag. AP 12,140

Τὸν καλὸν ὡς ἰδόμαν Ἀρχέστρατον, οὐ μὰ τὸν Ἑρμᾶν,
οὐ καλὸν αὐτὸν ἔφαν, οὐ γὰρ ἄγαν ἐδόκει.

εἶπα, καὶ ἅ Νέμεσις με συνάρπασε, κεῦθὺς ἐκείμαν
ἐν πυρί, παῖς δ' ἐπ' ἐμοὶ Ζεὺς ἐκεραυνοβόλει.

τὸν παῖδ' ἱλασόμεσθ' ἢ τὰν θεόν; ἀλλὰ θεοῦ μοι 5
ἔστιν ὁ παῖς κρέσσων· χαιρέτω ἅ Νέμεσις.

Quando vidi il bell' Arcestrato, per Ermes, no,
dissi che non era bello, né mi sembrava.

Dissi, e la Nemese mi prese, e subito finii
nel fuoco, e il fanciullo mi fulminò come Zeus.

Onorerò il fanciullo o la divinità? Ma per me
il ragazzo è meglio: tanti saluti a Nemese!

L'amore arriverà tardi, per il *rivalis* e per la *puella*...

Hor. I 25,1-8

Parcius iunctas quatiunt fenestras
iactibus crebris iuvenes protervi
nec tibi somnos adimunt amatque
ianua limen,
quae prius multum facilis movebat 5
cardines. audis minus et minus iam:
'me tuo longas pereunte noctes,
Lydia, dormis?'

Catull. 8,12-15 *vale, puella, iam
Catullus obdurat, / nec te requiret nec
rogabit invitam. / at tu dolebis, cum
rogaberis nulla. / scelestas, vae te, quae
tibi manet vita?*

Il *rivalis*: Prop. 2,21,25-26

tu quoque, qui pleno fastus assumis amore,
credule, nulla diu femina pondus habet.

Senex amator

Plaut. Cas. 225-227 (Lysidamus senex loquitur)

qui quom amo Casinam, magis niteo, munditiis
munditiam antideo:
myropolas omnes sollicito, ubicumque est lepidum
unguentum, unguor,
ut illi placeam; et placeo, ut videor.

Hor. Epod. 5,57-59

senem, quod omnes rideant, adulterum
latrent Suburanae canes,
nardo perunctum.

Tibull. I 2,52 *aestivo ... orbe*; 71 *contextus*; 74 *solito*

Ov. *Am.* 1, 8, 52

cum voluit, toto glomerantur nubila caelo;
cum voluit, puro fulget in orbe dies.

Ov. *Met.* 14,345

Poeniceam chlamidem contractus ab auro
contractus] comprehensus *pars codd.* ; contectus (*i. e. textus*) *pars codd.*

Tibull. 1,1,44

Si licet et solito membra levare toro.

Elegia I 2: ipotesi di lettura per nuclei e ricorsività tematiche e verbali

Adde merum vinoque novos conpescce dolores. Occupet ut fessi lumina victa sopor ,		VINO E SONNO, CONSOLAZIONE
Neu quisquam multo percussum tempora baccho Excitet, infelix dum requiescit amor.		v. 79 (e 76)
Nam posita est nostrae custodia saeva puellae, Clauditur et dura ianua firma sera .	5	v. 15 v. 18 e 33 v. 32 IANUA
Ianua difficilis domini, te verberet imber , Te Iovis imperio fulmina missa petant.		
Ianua , iam pateas uni mihi, victa querelis, Neu furtim verso cardine aperta sones.	10	
Et mala siqua tibi dixit dementia nostra, Ignoscas: capiti sint precor illa meo.		
Te meminisse decet, quae plurima voce peregi Supplice , cum posti florida serta darem.		v. 87; v. 33 e 88; v. 84 v. 5 DELIA E
Tu quoque ne timide custodes , Delia, falle, Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.	15	VENERE 'AUDACE'
Illa favet, seu quis iuvenis nova limina temptat, Seu reserat fixo dente puella fores ;		v. 86 v. 6 e 33; v. 95
Illa docet molli furtim derepere lecto. Illa pedem nullo ponere posse sono,	20	v. 87 v. 41
Illa viro coram nutus conferre loquaces Blandaue compositis abdere verba notis.		
Nec docet hoc omnes, sed quos nec inertia tardat Nec vetat obscura surgere nocte timor.		
En ego cum tenebris tota vagor anxius urbe, * * *	25	
Nec sinit occurrat quisquam, qui corpora ferro Volneret aut rapta praemia veste petat.		
Ouisquis amore tenetur, eat tutusque sacerque Qualibet: insidias non timuisse decet.	30	
Non mihi pigra nocent hibernae frigora noctis, Non mihi , cum multa decidit imber aqua.		v. 7 v. 6 e 18; v. 14 e 88
Non labor hic laedit, reseret modo Delia postes Et vocet ad digiti me taciturna sonum.		
Parcite luminibus , seu vir seu femina fiat Obvia: celari volt sua furta Venus.	35	
Neu strepitu terrete pedum neu quaerite nomen Neu prope fulgenti lumina ferte face.		
Siquis et imprudens adspexerit, occulat ille Perque deos omnes se meminisse neget:	40	v. 21
Nam fuerit quicumque loquax , is sanguine natam, Is Venerem e rapido sentiet esse mari.		
Nec tamen huic credet coniunx tuus, ut mihi verax Pollicita est magico saga ministerio.		LA MAGA v. 49 e 64 v. 91
Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi Fluminis haec rapidi carmine vertit iter,	45	
Haec cantu finditque solum Manesque sepulcris Elicit et tepido devocat ossa rogo;		
Iam tenet infernas magico stridore catervas , Iam iubet adpersas lacte referre pedem.	50	v. 44 e 64; v. 69

Cum libet , haec tristi depellit nubila caelo, Cum libet , aestivo convocat orbe nives.		
Sola tenere malas Medae dicitur herbas ,		v. 62
Sola feros Hecates perdomuisse canes.		
Haec mihi composuit cantus, quis fallere posses:	55	
Ter cane, ter dictis despue carminibus.		v. 98
Ille nihil poterit de nobis credere cuiquam, Non sibi, si in molli viderit ipse toro .		v. 77
Tu tamen abstineas aliis: nam cetera cernet Omnia, de me uno sentiet ipse nihil.	60	
Quid, credam? nempe haec eadem se dixit amores Cantibus aut herbis solvere posse meos,		v. 53
Et me lustravit taedis, et nocte serena Concidit ad magicos hostia pulla deos.		v. 44 e 49 v. 85 e 87
Non ego , totus abesset amor, sed mutuus esset, Orabam, nec te posse carere velim.	65	
Ferreo ille fuit, qui, te cum posset habere, Maluerit praedas stultus et arma sequi.		L'AMANTE E IL FERREUS MILES
Ille licet Cilicum victas agat ante catervas ,		v. 49
Ponat et in capto Martia castra solo,	70	
Totus et argento contextus, totus et auro Insideat celeri conspiciendus equo,		
Ipse boves, mea sim tecum modo Delia, possim Iungere et in solito nascere monte pecus.		
Et te, dum liceat, teneris retinere lacertis, Mollis et inculca sit mihi somnus humo.	75	(v. 2 e 79) v. 58
Quid Tyrio recubare toro sine amore secundo Prodest, cum fletu nox vigilanda venit?		
Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem Nec sonitus placidae ducere posset aquae.	80	v. 2 (e 76)
Num Veneris magnae violavi numina verbo, Et mea nunc poenas in pia lingua luit?		L'AMANTE PIO E IL PERDONO DI VENERE
Num feror incestus sedes adisse deorum Sertaque de sanctis deripuisse focus?		v. 14 v. 65 (e 87) v. 17
Non ego , si merui, dubitem procumbere templis Et dare sacratis oscula luminibus ,	85	
Non ego tellurem genibus perrepere supplex Et miserum sancto tundere poste caput.		v. 65 (e 85); v. 19; v. 14 v. 14 e 33
At tu, qui laetus rides mala nostra, caveto Mox tibi: non uni saeviet usque deus.	90	v. 99 CHI NON AMA SARA' PUNITO
Vidi ego, qui iuvenum miseros lusisset amores, Post Veneris vinclis subdere colla senem		v. 45
Et sibi blanditias tremula componere voce Et manibus canas fingere velle comas,		
Stare nec ante fores puduit caraeve puellae Ancillam medio detinuisse foro.	95	v. 18
Hunc puer, hunc iuvenis turba circumterit arta, Despuat in molles et sibi quisque sinus.		v. 56 v. 89
At mihi parce, Venus: semper tibi dedita servit Mens mea: quid messes uris acerba tuas?		100 PREGHIERA A VENERE

Su Teognide e i poeti latini

A. Foulon, *Une «source» peu connue de Tibulle dans le Corpus Tibullianum: Théognis*, 'Latomus' 36, 1977, 132-143.

S. Citroni Marchetti, *Soffrire come e più di Ulisse: Teognide, Plauto e l'origine di un paragone ovidiano (Trist. 1,5,58)*, 'Prometheus' 26, 2000, 119-136.

G. Rosati, *Ancora su Teognide in Ovidio: le notizie sul poeta esule*, 'SemRom' 3, 2000, 337-340 [Ov. *Trist.* 1, 1, 17-20 è modellato, formalmente ma soprattutto concettualmente, su Theogn. 519-522].

A. Chini, *Di alcune similitudini catulliane*, 'Paideia' 58, 2003, 306-312 [sul finale del c. 65 di Catullo].

Il propempticon e il tema *Ibis sine me...*

Hor. Epod. 1,1,1-4

Ibis Liburnis inter alta navium,
amice, propugnacula,
paratus omne Caesaris periculum
subire, Maecenas, tui.

Prop. 1,6,1-6; 29-36

Non ego nunc Hadriae vereor mare noscere tecum,
Tulle, neque Aegaeo ducere vela salo,
cum quo Rhipaeos possim conscendere montes
ulteriusque domos vadere Memnonias;
sed me complexae remorantur verba puellae, 5
mutatoque graves saepe colore preces.

...
non ego sum laudi, non natus idoneus armis:
hanc me militiam fata subire volunt. 30
at tu, seu mollis qua tendit Ionia, seu qua
Lydia Pactoli tingit arata liquor,
seu pedibus terras seu pontum remige carpes,
ibis et accepti pars eris imperii:
tum tibi si qua mei veniet non immemor hora, 35
vivere me duro sidere certus eris.

Corcyra e la morte in terre ignote

Prop. 1,17,1-4

Et merito, quoniam potui fugisse puellam,
nunc ego desertas alloquor alcyonas.
nec mihi Cassiope salvo visura carinam,
omniaque ingrato litore vota cadunt.

CLE 2119,5 (Gallia Narbonensis, I sec. d.C.)

ne terra aliena ignoti cum nomine obissent
hic titulus parvo proloquitur lapide.

Cfr. Tibull. I 3,3 *me tenet ignotis aegrum Phaeacia terris* (cfr. v. 39); Ov. Am. 3.9.47-48 *sed tamen hic melius, quam si Phaeacia tellus / ignotum uili supposuisset humo*

3. 3 ignotis Z+ : ingratis Cornelissen — 4 mors precor atra G²Q², codd. Mureti et Broukhus. : mors modo nigra Z+ : mors

Le sortes e i pueri (v. 1,3,11-12)

Cic. Div. 2,41 (riferimento errato nei commenti)

(*Stoici dicunt*): ‘Si di sunt, est divinatio; sunt autem di; est ergo divinatio’. Multo est probabilius: ‘non est autem divinatio; non sunt ergo di’. Vide, quam temere committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint di. Divinatio enim perspicue tollitur, deos esse retinendum est.

Cic. Div. 2,86

(*sortes in templo Praenestino Fortunae*) hodie Fortunae monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae monitu pueri manu miscentur atque ducuntur? quo modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit?

Tibull. 1, 3, 11-12: *Illa sacras pueri sortes ter sustulit: illi / rettulit e trinis omina* certa puer.*

*omnia codd, Postgate, cfr. cuncta v. 13 e Weissenborn ad Liv. 37,39,5 postquam omnia certa rettulit.

13, 8; Cat. 66, 23) 11 puero L. Carrio ad Val. Flacc. 1, 231 : -1
Z+ 12 e trinis Broukhus. aliique : et trinis Muret. : (e) triviis
Z+ omina A² (i.ras.) GX+, Scal. : omnia PV (cf. Prop. 3, 4, 9;
Liv. 37, 39, 5 ubi sine dubio omina (omnia codd.) certa rettulit
legendum; TLL IX 2, 573, 70ss) 13 est deterrita numquam A :

Respicere vias (1,3,14)

Ter. Phorm. 434

respice aetatem tuam ('abbi riguardo', detto ad un uomo anziano)

Caes. Civ. 1,5,2

quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis <post>
octo denique menses variarum actionum respicere ac timere consuerant
(cfr. *respicere et timere* in Hirt. *Gall.* 8,27).

Tibull. 1,3,13-14

Cuncta dabant reditus: tamen est deterrita numquam,

quin fleret nostras respiceretque vias.

*legendum; TLL IX 2, 573, 70ss) – 13 est deterrita numquam A :
est deterrita nusquam GVX+ : haud deterrita frustra est Puccius et
Heins. ex codd. – 14 quin ed. Ald. a. 1502 : cum Z+ respueret-
que L. Mueller ex cod. Zwiccaviensi primo : despueretque Haupt :
despiceretque Q : respiceretque Z+*

Le puellae, le vane superstizioni e il culto di Iside

Prop. 2, 32, 3-4

nam quid Praenesti dubias, o Cynthia, sortes,
quid petis Aeaei moenia Telegoni?

Prop. 2, 33, 1-2

Tristia iam redeunt iterum sollemnia nobis:
Cynthia iam noctes est operata decem.

Ov. Am. 3, 9, 33-34

Quid vos sacra iuvant? quid nunc Aegyptia prosunt
sistra? quid in vacuo secubuisse toro?

Cfr. Tibull. 1, 3, 26.

Iuv. 12, 27-28

et quam (*scil.* sortem, fortunam) uotiva testantur fana tabella
plurima: pictores quis nescit ab Iside pasci?

Il passo è citato spesso a raffronto di Tibull. 1, 3, 27-28, anche se il contesto è un po' diverso (Giovenale parla di salvezza in mare)

Mart. 12,29,19

lanigeri fugiunt calui sistrataque turba (sulla turba dei devoti di Iside che porta bende e si raso il capo: cfr. Tibull. 1, 3, 31-32).

Tibull. 1, 3, 29: votivas ... voces / noctes

Prop. 2, 28, 61-62

redde etiam excubias divae nunc, ante iuvencae;
votivas noctes et mihi solve decem!

Tibull. 1, 3, 29

Ut mea votivas persolvens Delia noctes

ni Francken Doering. secutus : meministi et Z+ 29 ut ... persolvens AV+ : ut ... persolvat Vat. lat. 2794, a. 1434 : et ... persolvat V² (i. mg.) X : et ... persolvat GH noctes Vossiani 1, 2, 4, Scal. exconi., ut vid. (cf. Prop. 2, 28, 63; Becker, Philol. 114, 1970, 234) : voces Z+

Slides Noemi Ruggieri (lezione del 25 novembre 2019)

Analisi Filologico- testuale Elegia I,3 vv. 51-66.

Noemi Ruggieri

Timidum..Terrent

Properzio 3, 8, 15

quae mulier rabida iactat convicia lingua,
haec Veneris magnae volvitur ante pedes;
custodum grege seu circa se stipat euntem,
seu sequitur medias, maenas ut icta, vias,
Seu **timidam** crebro dementia somnia **terrent**.

Virgilio 12, 874-875

tal in possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me **terrete timentem**,
obscenae volucres

Il tema della morte e gli epitafi elegiaci

Tibullo 1,1 59-66

Te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
Te teneam moriens deficiente manu
Flebis et arsuro positum me, Delia, lecto;
Tristibus et lacrimis oscula mixta dabis.
Flebis: non tua sunt duro paecordia ferro
Vineta, neque in tenerostat tibi corde silex.
Illo non iuvenis poterit de funere quisquam
Lumina, non virgo, sicca referre domum.

Propertio 1,17 19-20

Illic si qua meum spelissent fata dolorem
Ultimus et posito staret amore lapis,
illa meo caro donasset funere crinis

Tibullo 3, 2 27-30

Sed tristem mortis demonstrat littera causam
Atque haec in celebri carmina fronte notet:
«Lygdamus hic situs est. Dolor huic et cura Naerae,
coniugis ereptae, causa perire fuit.

Ovidio Tristia III, 3 72-76

Grandibus in tituli marmore caede notis:
«Hic ego qui iaceo tenerorum lusor amor
Ingenio perii naso poeta meo»
At tibi qui transis ne sit grave quisquis amasti
Dicere Nasonis Molliter Ossa Cubent.

Propertio 2, 13, 35

Qui nunc iacet horrida pulvis
Unius hic quondam servus amoris erat

Tibullo nei Campi Elisi

Ovidio 3,9, 59

In Elisi valle Tibullo erit.

Epigramma di Domizio Marso

Te quoque Vergilio comitem non aequa, Tibulle,
mors iuvenem campos misit ad Elysios,
ne foret aut elegis molles qui fleret amores
aut caneret forti regia bella pede.

I campi Elisi: idilliaco aldilà di danze e canti

Ovidio 3,17, 7-10

Venit odoratos Elegia nexa capillos,
et, puto, pes illi longior alter erat.
Forma decens, vestis tenuissima.

Virgilio Aen 6, 440-76

Pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt (choreas con e lunga)

Properzio 4,7, 61-62

Qua numerosa fides quaque aere rotunda Cybebes
Mitratisque sonant Lydia plectra choris

Ovidio Amores 1,13, 8

Et liquidum teneri gutture cantat avis

Myrtea coma

Ovidio, Fasti 4, 141-143.

Litore siccabat rorantes nuda capillos:

viderunt Satyri, turba proterva deam.

Sensit et opposita texit sua corpora myrto.

Ovidio, Ars., 2, 734.

Finis adest operi: palmam date, grata iuventus,

sertaque odoratae myrtea gerte comae.

FRANCESCO SANCHINI
L'OLTRETOMBA ELEGIACO

TIBULLUS 1, 3, 67-82

At scelerata iacet sedes in nocte profunda
Abdita, quam circum flumina nigra sonant:
Tisiphoneque inpexa feros pro crinibus angues
Saevit, et huc illuc in pia turba fugit. 70
Tum niger in porta serpentum Cerberus ore
Stridet et aeratas excubat ante fores.

67 in Z+ : sub f   **68** circum Z+ : circa f   **69** Tisiphoneque edd. : Tesi- fX : Tesy- AV : Thesi- G   implexa 'Regius cum Corvino' (Heyne), Fruterius ex con. : impexa Z+ (cfr. edd. ad Verg. Georg. 4, 482; TIL VII 1, 612, 6; 12; 15; 20) : innexa Gebhardus   feros Z+ : ferox Q   **71** tum fGV : tunc AX+   niger] vigil Grupee   intorto Heins. : in porta Z+ : in turba Muretus ex codd. : informi Bach : impuro Jacobs   serpentum Z+ : serpens, tum Scal. : per centum (... ora) Palmer   **72** stridet Z+ : -it H2, Statius ex con.

Illic Iunonem temptare Ixionis ausi
Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusque novem Tityos per iugera terrae 75
Adsidas atro viscere pascit aves.
Tantalus est illic, et circum stagna, sed acrem
Iam iam poturi deserit unda sitim,
Et Danai proles, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas. 80
Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

At scelerata iacet sedes in nocte profunda
Abdita, quam circum flumina nigra sonant:
Tisiphoneque inpexa feros pro crinibus angues
Saevit, et huc illuc in pia turba fugit. 70
Tum niger in porta serpentum Cerberus ore
Stridet et aeratas excubat ante fores.
Illic Ixionem temptare Ixionis ausi
Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusque novem Tityos per iugera terrae 75
Adsidas atro viscere pascit aves.
Tantalus est illic, et circum stagna, sed acrem
Iam iam poturi deserit unda sitim,
Et Danae proles, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas. 80
Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

Hic choreae cantusque
vigent

sonant ... tenui carmen aves

At scelerata iacet sedes in nocte profunda
Abdita, quam circum flumina nigra sonant:
Tisiphoneque inpexa feros pro crinibus angues
Saevit, et huc illuc inopia turba fugit.

70

Tum niger in porta serpentum Cerberus ore
Stridet et aeratas excubat ante fores.

Hic choreae cantusque
vigent

Illic lunonem temptare Ixionis ausi
Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusque novem Tityos per iugera terrae
Adsidas atro viscere pascit aves.

75

ferebant / obvia securis
ubera lactis oves

Tantalus est illic, et circum stagna, sed acrem
Iam iam poturi deserit unda sitim,
Et Danai proles, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas.

80

Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

At scelerata iacet sedes in nocte profunda
Abdita, quam circum flumina nigra sonant:
Tisiphoneque inpexa feros pro crinibus angues
Saevit, et huc illuc **in pia turba** fugit. 70

Tum niger in porta serpentum Cerberus ore
Stridet et aeratas excubat ante fores.

Illic lunonem temptare Ixionis ausi

Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusque novem Tityos per iugera terrae 75
Adsidas atro viscere pascit aves.

Tantalus est illic, et circum stagna, sed acrem
Iam iam poturi deserit unda sitim,

Et Danai proles, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas. 80

Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

iuvenum series teneris
inmixta puellis / ludit

At **scelerata** iacet **sedes** in **nocte profunda**

Abdita, quam circum flumina nigra sonant:

ducimur ut existimemus illum ... Poenis actum esse praecipitem
in **sceleratorum sedem** ac regionem

CIC. CLUENT. 171

Quam simul agnorunt inter caliginis umbras,
surrexere deae; **sedes scelerata** vocatur:

OV. MET. 4, 455-456

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat
vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
pallentis umbras Erebo **noctemque profundam,**

VIRG. AEN. 4, 24-26

Sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
per loca senta situ cogunt **noctemque profundam,**
imperiis egere suis;

VIRG. AEN. 6, 461-463

IL DISTICO INIZIALE
UN LUOGO NOTO

Tisiphoneque **inpexa feros pro crinibus angues**

Saevit, et huc illuc inpia turba fugit. 70

69 Tisiphoneque edd. : Tesi- fX : Tesy- AV : Thesi- G implexa 'Regius cum Corvino' (Heyne), Fruterius ex coni. : impexa Z+ (cfr. edd. ad Verg. Georg. 4, 482; TIL VII 1, 612, 6; 12; 15; 20) : innexa Gebhardus feros Z+ : ferox Q

Quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
tartara caeruleosque **implexae crinibus** angues
Eumenides,

VIRG. GEORG. 4, 482-483

sic haec Iunone locuta,

Tisiphone **canos**, ut erat, **turbata capillos**
movit et obstantes reiecit ab ore colubras

OV. MET. 4, 473-475

Illic est, cuicumque rapax mors venit amanti,
Et gerit **insigni** myrteaserta **coma**.

TIB. 1, 3, 65-66

TISIFONE
LA MONSTRUOSA PUELLA

Tum niger **in porta** serpentum Cerberus ore
Stridet et aeratas excubat **ante fores**.

71 tum fGV : tunc AX+ niger] vigil Grupee intorto Heins. : in porta Z+ :
in turba Muretus ex codd. : informi Bach : impuro Jacobs serpentum
Z+ : serpens, tum Scal. : per centum (... ora) Palmer **72** stridet Z+ : -it
H2, Statius ex con.

Non domus **ulla fores** habuit, non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus arva, lapis.

TIB. 1, 3, 43-44

CERBERO
IL GUSTOS DELLA PORTA
INFERNALE

Illic lunonem temptare **Ixionis** ausi
Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusque novem **Tityos** per iugera terrae 75
Adsidas atro viscere pascit aves.

75 Tityos Heins. ad Ov. Met 4, 456s : titios X : titius G : ticios A : tycios V

76 viscere Z+ : sanguine ed. pr. min. a. 1472

tenuitque inhians tria cerberus ora
atque **Ixionii** vento **rota** constitit orbis.

VIRG. GEOR. 4, 483-484

omnia vertuntur; certe vertuntur amores:
vinceris a victis, haec in amore **rota est**

PROP. 2, 8, 7-8

ISSIONE E TIZIO
LA VIOLENZA ALL'AMOR

Tantalus est illic, et circum stagna, sed acrem
lam iam poturi deserit unda sitim,
Et **Danai proles**, Veneris quod numina laesit,
In cava Lethaeas dolia portat aquas. 80

nec miser impendens magnum timet **aere saxum**
Tantalus, ut famast, cassa formidine torpens;
LUCR. 3, 980-981

sic in amore Venus simulacris ludit amantis,
nec satiare queunt spectando corpora coram
LUCR. 4, 1101-1102

inane **lymphae**
dolium fundo **pereuntis imo**
seraque fata,
HOR. 3, 11, 26-28

deinde animi ingratham naturam pascere semper
atque explere bonis rebus satiareque numquam,
... nec tamen **explemur vitae fructibus** umquam
LUCR. 3, 1008-1009, 1012

TANTALOE LE
DANAIDI
L'OFFESA ALLA FIDES

Illic sit, **quicumque** meos **violavit amores**,
Optavit lentas et mihi militias.

IL DISTICO FINALE
AD OGNUNO IL SUO POSTO